

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Besturen op het Hollandse platteland : Cromstrijen 1550-1780

Nobel, A.

Citation

Nobel, A. (2012, June 26). *Besturen op het Hollandse platteland : Cromstrijen 1550-1780*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19151>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 3 De kunst van het samenwerken

3.1. Vergaderen

Veelvormig en veelhoofdig. Die twee woorden kenmerkten het politieke bestel van de Republiek. Hoewel van de Hollandse stadhouder een zekere centraliserende rol uitging, kenden de Nederlanden geen eenhoofdige leider wiens stem op voorhand de doorslag gaf. Integendeel, het nemen van beslissingen was een zaak van collectieven. Overleg en onderhandeling waren noodzakelijk om te komen tot consensus. Dat gold voor alle bestuurlijke niveaus. Het vergaderen vormde dan ook de basis van de politieke cultuur van de Republiek. Voor men tot een besluit kwam, ging er soms veel tijd overheen. In sommige gevallen moest men de resultaten van de besprekingen eerst weer met het 'thuisfront' overleggen, zogenaamd 'ruggespraak houden'. Pas dan kon men tot een definitieve afronding komen. Het gaf de bestuurscultuur van de Republiek iets 'stroperigs'.¹ Sommigen zagen daar de voordelen wel van in. Eén van hen was ervaringsdeskundige Jacob Cats, wiens dichtkunst meer bekend is dan zijn stuurmanskunst als raadpensionaris. Hij vatte het kernachtig samen in vier korte zinnen:

Wijse lieden sijn beschroomt,
Dat'er iet mocht sijn geseyt.
Dat niet recht en is beleyt;
Daerom gaen se traegh te werck.²

Het trage en tijdrovende beeld werd in de negentiende eeuw nog eens versterkt door een aantal grote criticasters. Jan Rudolf Thorbecke en in zijn kielzog Robert Fruin verweten de bestuurders van de Gouden Eeuw dat zij vooral dachten aan zichzelf en niet aan het algemeen belang. Beide mannen gingen, zo weten we reeds, uit van een centraal geregeerde staat als ideaalbeeld. Sinds de Opstand ontbeerde de Republiek een dergelijk gezag. Er was weliswaar vrijheid gekomen maar die ging, volgens Fruin, gepaard met een machteloze regering.³

De tweede helft van de twintigste eeuw bracht echter nieuwe visies. Internationale vergelijkingen leidden tot het inzicht dat het politieke bestel van de Republiek op veel punten overeenstemde met andere landen. Lokaal onderzoek, vooral op stedelijk niveau, liet naast een toenemende professionalisering en efficiëntie van het bestuurlijke apparaat, zien dat stadsbesturen, indien nodig, snelle en doeltreffende besluiten konden nemen.⁴ Over de bestuurlijke praktijk op het platteland is echter nog maar weinig bekend. Hoe zat het daar met de bestuurders onderling? Beoefende men hier ook de kunst van het samenwerken? En zo ja, bleef dat gedurende de vroegmoderne tijd gelijk, of zien we hierin veranderingen optreden?

Om die vragen te beantwoorden zullen we moeten kijken naar de bestuurs- en vergaderpraktijk. Waar vond die eigenlijk plaats? De resolutieboeken van de Hollandse steden geven daar vrijwel direct antwoord op. 'Gedaen opt raedthuys' is een zinsnede die we met grote regelmaat tegenkomen. Daarin verschilde de stad al meteen van het dorp. Volgens rechtsgeleerde Simon van Leeuwen vergaderde men op het platteland vrijwel overal in de lokale herberg.⁵ Ook in Cromstrijen. In de zeventiende eeuw kwamen de Klaaswaalse bestuurders bijeen in 'De Coninginne van Engelant'. Het bier in dit etablissement aan de Voorstraat werd geschonken door herbergier Willem Dirckx Oostent, die tevens het ambt van gerechtsbode vervulde.⁶ In de tweede helft van de achttiende eeuw vinden we de dorpsregenten van Klaaswaal terug in een herberg met de toepasselijke naam 'Het Land van Beloften'. Ook hier combineerde kastelein Johannes Walter zijn dagelijkse werkzaamheden met het bodeambt, later geassisteerd door zijn zoon Adam.⁷ In diezelfde tijd vond het gerecht van Numansdorp zijn onderkomen in herberg 'De Drie Pluimen'. Hier hing een uithangbord met daarop het wapen van Cromstrijen, een symbolische voorstelling van een kronkelend water met drie gele rietpluimen.⁸

Gezicht op de Voorstraat te Numansdorp omstreeks 1900. Vooraan rechts Het Wapen van Cromstrijen, de vroegere herberg De Drie Pluimen.

De combinatie van het bodeambt met een baantje als herbergier, zoals we die zien in Cromstrijen, was niet alleen handig maar ook zeer gebruikelijk. In veel plaatsen was het zelfs de schout die optrad als uitbater van de plaatselijke kroeg.⁹ Een enkele baan leverde te weinig inkomsten op, vandaar dat men de toevlucht zocht tot dergelijke combinaties. Toch kleefden er nogal wat nadelen aan het aanstellen van herbergiers in bestuurlijke ambten. In een herberg kwamen voortdurend vreemdelingen over de vloer. Een loslippige herbergier zou zo de hele stad in gevaar kunnen brengen, aldus het stadsbestuur van Breda omstreeks 1600.¹⁰ Maar dat was niet het enige probleem. De bestuurders van Sint-Annaland struikelden soms over de dronkelappen wanneer zij de vergaderkamer probeerden te bereiken. En dan kwam het ook nog wel eens voor dat reizigers of anderen gebruik maakten van deze ruimte. Zaken die de magistraten op geen andere wijze konden interpreteren dan als 'kleynaghting van soo een aansienlijk dorp'.¹¹

Het belangrijkste bezwaar was echter dat de rechtkamer en gelagkamer vaak letterlijk in elkaar overliepen. Nogal wat

schouten waren er niet vies van om hun portemonnee te spekken door, soms al voor de vergadering of de rechtszitting, de glazen eens flink vol te schenken. Met als gevolg dat serieuze bijeenkomsten niet zelden eindigden in 'drincken ende klincken'. Vaak op kosten van de lokale bevolking. En drinken op gemeenschapsgeld is riskant, zo ondervond het gerecht van Klaaswaal. De inwoners van het dorp dienden in 1625 een klacht in bij de ambachtsheren. Het was hun een doorn in het oog dat de schepenen, bij het overdragen van onroerende goederen, 'exorbitantelijck op deselve gifte tot laste van parthijen teeren'. De ambachtsheren ondernamen actie en de praktijk werd verboden.¹²

Al in de vijftiende eeuw trachtte men in verschillende plaatsen paal en perk te stellen aan het drankgebruik tijdens vergaderingen. Zo verleende Philips van Bourgondië in 1462 aan het stadje Spanbroek het recht om een stadhuis te bouwen, onder voorwaarde dat er in het gebouw geen alcohol zou worden geschonken en de zittingen voor de middag begonnen. Elders kwam het wel voor dat in de schoutsinstructie de bepaling werd opgenomen dat de officier geen sterke drank mocht verkopen. Dat dit niet altijd werd nageleefd, blijkt wel uit Graft waar in 1594 een geschil ontstond tussen de regenten en de schout, omdat de laatste toch een herberg uitbaatte.¹³ Het is dan ook niet onaannemelijk dat de incidenten ertoe leidden dat in het begin van de zeventiende eeuw door tal van dorpsbesturen initiatieven werden genomen om een recht- of raadhuys te bouwen om hier in goede orde recht te spreken. Wat nog geen garantie was voor een alcoholloze vergadering.¹⁴

Toch zou het niet juist zijn om de bouw van raadhuizen geheel toe te schrijven aan een behoefte aan een meer ordelijke vergaderpraktijk. Een deel valt ook te verklaren uit toenemend zelfbewustzijn. De overeenkomsten tussen de steden en het platteland zijn op dit punt opvallend. Een eigen rechthuis, liefst rijk gedecoreerd, vergrootte het aanzien van een stad of dorp aanzienlijk en straalde direct af op de bestuurders. Het liet ook direct zien waar de macht lag. Vaak was het, op de kerk na, het grootste en mooiste gebouw in het dorp. Overigens werden ook de raadhuizen in andere plaatsen nauwlettend in de gaten gehouden. Toen Graft in 1612 het besluit nam om een nieuwe vergader-

locatie te bouwen, volgde het rivaliserende buurdorp De Rijk al snel. Het gebouw werd echter spoedig vervangen door een veel fraaier ontwerp van de hand van Jan Adriaansz Leeghwater, vermoedelijk omdat men met enige afgunst had geconstateerd dat de Graftenaren een architectonisch juweeltje hadden neergezet, waarbij het Rijkse gebouw in het niet viel.¹⁵

Ook in de aankleding van de gebouwen zien we dat de dorpsbestuurders vaak hun stedelijke collega's volgden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het rechthuis van Zuidschermmer, dat in 1640 maar liefst zeventien ramen kreeg, geschonken door verschillende lokale notabelen.¹⁶ Elk raam was beschilderd met een vers van vier regels en vertelde het – in die tijd – overbekende verhaal van de rechtspraak van graaf Willem III. Die liet aan het begin van de veertiende eeuw de baljuw van Zuid-Holland onthoofden, nadat deze een arme boer zijn beste koe afhandig had gemaakt en hem daarvoor een dier van mindere kwaliteit had gegeven. Het verhaal werd na 1600 enorm populair in de noordelijke Nederlanden en verschillende stadsbesturen lieten een schilderij of een glas-in-lood raam maken waarop deze zeer strenge maar rechtvaardige justitie werd afgebeeld. De stedelijke rechters dienden zich bij hun werkzaamheden te spiegelen aan dergelijke gerechtigheidsvoorstellingen.¹⁷

We dienen ons goed te realiseren dat veel dorpen, waaronder die in Cromstrijen, te armlastig waren en bleven om een eigen raadhuis te financieren. Voor sommige dorpsbesturen was de drang naar een eigen gebouw echter zo groot, dat zij op alle mogelijke manieren geld bij elkaar probeerden te sprokelen. Men stak zich bijvoorbeeld diep in de schulden door de uitgifte van rentebrieven of men vroeg octrooi aan bij de Staten om accijnzen te heffen op iedere ton bier. Maar ook rijke burgers en ambachtsheren droegen wel bij aan de bekostiging van een fraaie vergaderruimte.¹⁸ In de heerlijkheid Middelharnis – net als Cromstrijen in het bezit van een consortium – op het eiland Flakkee was het zelfs één van de heren die het gerecht in contact bracht met de bekende architect en ingenieur Arent van 's-Gravesande. Het ontwerp werd begroot op bijna achtduizend gulden en het waren de ambachtsheren en de dijkgraaf en heemraden die een belangrijk deel van dit bedrag voor hun rekening namen. Daarbij stelden de polderbestuurders wel als

Het raadhuis van Oud-Beijerland, de plaats waar Cornelis de Witt als baljuw van de Beijerlanden rechtsprak. Foto gemaakt voor de verbouwing van 1939.

voorwaarde dat zij een eigen kamer in het nieuwe raadhuis zouden krijgen en, indien nodig, het hele gebouw kosteloos mochten gebruiken. Aan die eis werd voldaan en zo kreeg het dorp de beschikking over een prachtig en luxueus onderkomen met op de begane grond een waag, een gijzelnkamer en een gevanghuis en op de verdieping een ruimte voor de secretarie, een grote vergaderzaal, een kamer voor het gerecht en een kamer voor de heren van het heemraadschap.¹⁹

Of men nu bijeen kwam in een herberg of in een raadhuis, vergaderen deed men in de zeventiende en achttiende eeuw bij voorkeur overdag. Dat was althans in Graft het geval en in Cromstrijen was het niet anders.²⁰ Op de eerste woensdag van elke maand in Klaaswaal, een dag later in Numansdorp. Nadien kwamen daar de derde woensdag en donderdag van de maand bij. Aanvang: tien uur in de ochtend.²¹ Sommige kwesties waren echter belangrijk genoeg om op zondag te bespreken en dus zien we niet alleen kerkenraden maar ook magistraten en zelfs leden van de Staten-Generaal na de zondagse eredienst en zelfs op kerkelijke feestdagen zonder bezwaar bijeenkomen. Al

tijdens de synode van 1586 werd hier door de gereformeerde predikanten tegen gewaarschuwd, die er overigens op wezen dat dit gebruik vooral op het platteland voorkwam. Mogelijk had dit te maken met het feit dat besturen in de polder meestal gold als een neventaak. Vergaderen op zondag bespaarde tijd: niemand behoefde zijn werk in de steek te laten. De waarschuwendende woorden hielpen niet echt. Zelfs Willem II verscheen op eerste Pinksterdag van het jaar 1650 in de vergadering van de Hoog Mogenden om hier te spreken over allerlei moeilijkheden rond het niet betalen en afdanken van de troepen.²²

Officieel riep de schout de schepenen bij elkaar. Hij stuurde de gerechtsbode langs de huizen om de heren uit te nodigen. We schrijven officieel omdat de praktijk, als zo vaak, anders kon zijn. Gegevens uit verschillende dorpen laten zien dat men, zeker in de zeventiende eeuw, regelmatig zonder schout vergaderde. Dit was vooral ingegeven door het feit dat de plaatselijke bestuurders bang waren voor een situatie waarin de schout alle macht in het dorp in handen zou krijgen.²³ Het is maar zeer de vraag of dit laatste punt in Cromstrijen ook speelde. Het lijkt er eerder op dat de schout niet kwam opdagen omdat hij simpelweg de voorkeur gaf aan zijn stedelijke bestuursactiviteiten, zoals in hoofdstuk 2 reeds ter sprake kwam. Tijdens rechtszittingen was hij in de regel wel aanwezig, maar soms liet hij zich vervangen door zijn stadhouder. Datzelfde gold voor vergaderingen waarin men transporten van landerijen en huizen regelde. Bij het opmaken en passeren van testamenten was de schout zelden of nooit betrokken. Dat gebeurde door de schepenen in het bijzijn van de secretaris, die tevens het notarisambt uitoefende. Hoewel? In 1743 stelden de schepenen van Klaaswaal een onderzoek in naar de gang van zaken rond de laatste wilsbeschikkingen. Over de uitkomst hiervan waren ze zelf wel een beetje verbaasd. Er was eigenlijk geen peil op te trekken. Het passeren van testamenten geschiedde soms door twee schepenen en de secretaris, andere keren door drie schepenen, ja het gebeurde zelfs door twee schepenen en de gerechtsbode. De meest schokkende ontdekking was wel dat de testateurs hun akten nooit zelf ondertekenden. Maar, zo besloten de onderzoekers, er kwamen nooit klachten. In de praktijk hield men alle testamenten voor valide.²⁴

Het Klaaswaalse onderzoek uit 1743 bevestigt het beeld dat de bestuurspraktijk op het platteland aan elkaar hing van lokale gewoontes en gebruiken. Deze werden veelal op een zeer pragmatische wijze toegepast. De oudste en enige keur van Cromstrijen, uit 1581, laat dat nog eens duidelijk zien. Het document is vrij kort en, zeker wanneer het gaat over de inrichting en het verloop van vergaderingen, erg oppervlakkig. We lezen bijvoorbeeld niets over een minimum aantal aanwezigen. Vergaderen deed men simpelweg zoals men het 'hier altijd gehouden ende gedaen heeft'.²⁵ Secretaris Adriaan Vos gebruikte vergelijkbare bewoordingen toen hij in 1669 voor het Hof van Holland werd gedaagd vanwege overtreding van de gewestelijke ordonnanties. Het Hof had onder meer 300 transport- en hypotheekakten uit de secretarie aan een onderzoek onderworpen en ernstige fouten geconstateerd. Slechts 23 waren er conform de regels door de schout en twee schepenen ondertekend, 26 alleen door de schepenen, 7 door de schout en één schepen, 151 door de schepenen en 2 door de schout alleen. De overige 91 akten droegen helemaal geen handtekening van het bevoegd gezag. Vos kon niets anders dan toegeven, maar voerde bij herhaling aan dat het 'aldaer in geen gebruijck soude sijn'.²⁶

Het ontbreken van duidelijke richtlijnen wil niet zeggen dat de bestuurders hun taken niet serieus namen of dat ze stelselmatig maar wat aan rommelden. Zeer zeker niet, al was het maar omdat de sociale controle zeer groot was. Belangrijk is echter wel te beseffen dat vrijwel overal op het platteland besturen een neventaak was en dit ook zo werd gevoeld.²⁷ Een vroedschap of een schepen kon het zich daarom bijvoorbeeld veroorloven om wel eens vijf minuutjes later op de vergadering te verschijnen. Maar vijf minuten werden er al snel tien en vervolgens was een kwartier ook vlug om. In Cromstrijen ging het in de jaren zestig van de zeventiende eeuw, onder schout Rutger van der Lith, helemaal mis. De problemen onder zijn bewind beperkten zich dus niet tot de bonnetjes.²⁸ Sommige schepenen compareerden op het 'gestelde uur'. Anderen kwamen gerust een uur of anderhalf uur later, 'soo dat die geene die ietwes voor het collegie te verrichten hadde, niet naer behooren konden werden gedient twelck een grootte disordres was'. In 1674 maakte de

nieuwe schout, Bastiaen Coomans, een einde aan de praktijk. Iedereen die niet op tijd aanwezig was, kreeg een boete van twaalf stuivers. Dat stond gelijk aan ongeveer tweederde dagloon. Schepenen die in de polder buiten het gehoor van de torenklok woonden, kregen een half uur respijt.²⁹ Waarschijnlijk hielp de maatregel. In 1691 bracht het gerecht de boete terug tot zes stuivers, dat vond men kennelijk genoeg.³⁰ Het is één van de eerste tekenen van de professionalisering van het dorpsbestuur in de nog jonge heerlijkheid.

In principe behoorde iedereen aanwezig te zijn tijdens de vergadering, maar er waren natuurlijk uitzonderingen. Zieken hoorden op bed en niet in de rechtkamer. Daarnaast kon men voor noodzakelijke werkzaamheden 'uijtlandig' zijn. Nu kwam dat laatste in Cromstrijen niet zo vaak voor. De meeste schepenen van Klaaswaal en Numansdorp werkten in de agrarische sector binnen de jurisdictie. Dat was in andere dorpen wel eens anders. Vooral in plaatsen met een groot aantal zeevarenden ontstonden nog wel eens problemen. Kon een zeeman lid worden van een bestuurscollege? Die vraag werd overal weer verschillend beantwoord. In het West-Friese Hem verving men een uitgevaren vroedschap onmiddellijk door een andere persoon. In het naburige Oostwoud mocht een zeevarende wel lid zijn, maar geen stem uitbrengen bij volmacht.³¹ In Graft konden schepenen zich bij afwezigheid laten vervangen door een voorganger.³² Maar er zijn ook plaatsen bekend waar men beslissingen uitstelde of waar functies helemaal niet werden waargenomen. In Monster verklaarden twee stuurlieden in 1606 dat zij het ambt van kerkmeester niet hadden kunnen vervullen, aangezien zij 'ter haring in zee' waren.³³

Terug naar de vergaderingen. Deze verliepen volgens vaste procedures. Het is echter moeilijk daar een goed beeld van te krijgen aangezien inkijkjes in de vroegmoderne vergaderpraktijk uiterst zeldzaam zijn. Wanneer het in Cromstrijen een bijeenkomst van de vierschaar betrof, opende de schout als voorzitter de bijeenkomst. Vergaderingen waar de officier niet aanwezig was, werden voorgezeten door de president-schepenen. Wellicht werd er geopend met gebed, dat was althans in veel colleges, ook op gewestelijk en nationaal niveau, gebruikelijk. Zo werd bij de Staten-Generaal de bede, die eindigde met het Onze Vader,

door de president of de griffier voorgelezen.³⁴ Na de opening volgden enkele vaste formules. In Oud-Beijerland, het buurdorp van Klaaswaal en Numansdorp, sprak de schout bij het openen van de vierschaar: 'Hr. Schepenen, ik vrage u, alsoo op huuden een dag is geordineert om een iegelyken recht te doen, of ik daerop vyerschare sal mogen maken, als recht is.' Deze vraag dienden de schepenen, die achter de tafel stonden, met een 'jae' te beantwoorden. 'Volght ghy dat, mijn Heeren?', zo vroeg de schout uit Oud-Beijerland nog eens wanneer zij hem hadden geantwoord dat hij de vierschaar terecht bijeen had geroepen. Daarop gingen 'die Schepenen sitten', en gaven hem hoofd voor hoofd antwoord.³⁵

Het feit dat de mannen hun zetels innamen, was in veel plaatsen meer dan een formaliteit. Uit Graft weten we dat degenen die gingen zitten, erkenden dat er een wettige vergadering bijeen was. Wanneer in 1633 enkele personen de voorzitter niet erkennen, blijven zij dan ook staan, maar praten wel mee.³⁶ De vergaderingen van de Staten-Generaal laten iets dergelijks zien: verliet de voorzitter de stoel dan werd de bijeenkomst gesloten.³⁷ Het waren rituelen waaraan strak de hand werd gehouden. In 1732 werd een schepen uit Wateringen zelfs gedaagd voor het Hof van Holland. Hij was, tijdens een publieke tenuitvoerlegging van een vonnis, dat hij ambtshalve moest bijwonen, te vroeg gaan zitten waardoor hij niets meer zag. Het kwam hem te staan op een boete van maar liefst vijftig gulden.³⁸

Na de plichtplegingen volgde het lezen van resoluties van de vorige vergadering, de zogenaamde 'resumptie' en was er de mogelijkheid van correctie. Uit die notulen kunnen we ons een beeld vormen van de werkzaamheden van de bestuurders. Compleet is dat beeld echter niet. De verslaglegging van vroegmoderne vergaderingen, op welk bestuurlijk niveau dan ook, bevat overwegend conclusies en toont ons eerder de consequenties dan de motivering van het handelen.³⁹ Er is wel gesuggereerd dat bestuurders, door de achterliggende discussies binnenskamers te houden, trachtten om richting de buitenwereld een harmonieuze indruk te wekken en welbewust een beeld van eendracht te propageren.⁴⁰ Dat is zeker niet onmogelijk, maar vaak lastig te bewijzen. Het had wellicht ook een puur praktische reden: door kort en zakelijk verslag te leggen, bespaarde

Overdrachtsakte van een part in de ambachtsheerlijkheid Cromstrijen, opgemaakt voor Cornelis Adriaensz Boender en Gijsbert Pietersz Schilperoort, schepenen van Cromstrijen, 1647.

men tijd en konden besluiten vrij eenvoudig worden nagezocht. Hoe het ook zij, particuliere notulen geven vaak een veel nauwkeuriger en interessanter beeld van het verloop van de bijeenkomsten, maar die zijn op dorpsniveau helaas zeer zeldzaam.⁴¹ Voor de dorpen Graft en De Rijp zijn er bij toeval twee bewaard gebleven. Die laten ons zien dat de vergaderingen er niet altijd even vredig aan togingen, zoals de verslagen wel eens doen vermoeden. Net als in de steden kreeg men soms te maken met machtsstrijd en factievorming, hetgeen bij één van de dorpsbestuurders tot de verzuchting leidde dat men beter provoost kon zijn op een oorlogsschip dan regent in een dorp.⁴²

De Cromstrijense archieven laten weinig los over de verhoudingen tussen de bestuurders. Ze geven slechts een overzicht van de werkzaamheden van de schepenen. Die bestonden voornamelijk uit civielrechtelijke zaken, zoals het opmaken van transport- en hypotheekakten, het vervaardigen van boedelinventarissen of het behandelen van rekestten, de lage rechtspraak. Daarnaast waren er de vierschaarvergaderingen waar vergrijpen als veediefstallen en vechtpartijen werden behandeld, de middelbare rechtspraak. Uit de opgestelde akten blijkt nog maar weer eens hoezeer het bestuur in de kinderschoenen stond. Zelfs in de late achttiende eeuw kwam het nog voor dat er schepenen waren die niet of maar een beetje konden schrijven en de stukken ondertekenden met een merk. Ook werden charters in sommige gevallen alleen voorzien van het zegel van de schout, met daarbij de vermelding dat de schepenen nog geen zegel hadden.⁴³

Hoe zat het eigenlijk met de snelheid waarmee men besluiten nam? Over het algemeen zien we dat zeker de civiele zaken in een hoog tempo werden afgehandeld. Rekestten, zo zal in een later hoofdstuk nog wel blijken, kwamen vrij snel op de bestuurstafel en werden meestal snel en doeltreffend afgehandeld. En ook bij rechtszaken kon het zo gaan. Wanneer er een strafbaar feit werd gepleegd, werd de strafzaak vrijwel meteen opgestart door de schout of de baljuw. Een goed voorbeeld vormt een zaak tegen de Numansdorper Willem Roos. Hij werd op 22 december 1727 opgepakt omdat hij tijdens een bruiloft in het dorp als een dolleman was tekeer gegaan. Hij had in een dronken bui niet alleen enkele gasten uitgedaagd om te

vechten, maar ook met twee degens ingehakt op een dienstmeid. Twee dagen later moest hij al voorkomen en op 6 januari 1728 eiste de baljuw dat hij voor het dorpshuis van Strijen zou worden gezeseld en voor zijn leven zou worden verbannen uit Holland en West-Friesland. Nog diezelfde dag deden de mannen uitspraak: Roos werd voor de periode van vijftientig jaar uit Holland en West-Friesland verbannen.⁴⁴

Toch verliepen niet alle rechtszaken zo snel. Sterker, vaak verliepen ze juist bijzonder traag.⁴⁵ Procederende partijen gebruikten regelmatig vertragingstactieken, waardoor een zaak soms jarenlang kon slepen. In 1708 spande Dirck Pleunen Waaldijck een rechtszaak aan voor de schepenbank van Klaaswaal tegen François Barendsz Biesligh. Die had op 25 juli van dat jaar de vrouw van Dirck, Hadewij Ariensz, mishandeld en uitgescholten voor een 'toverhex'. Nu ging Hadewij ook niet geheel vrijuit. 'Hoer', 'hoerjager', 'allemans hoer', zou ze hebben geroepen naar Biesligh. En met die twee verhalen begon, tijdens de eerste rechte dag op 12 september 1708, een enorm juridisch steekspel. Over en weer gebruikte men vertragingstactieken. Dat kon bijvoorbeeld door het opvragen van een kopie van de eis en de vraag of men in een volgende vergadering hierop kon reageren. Uiteindelijk sleepte de zaak zich meer dan een jaar voort. Pas op 30 oktober 1709 deden de schepenen uitspraak: Dirck Pleunen Waaldijck kreeg geen gelijk, waarop hij in appèl ging bij het Hof van Holland en de zaak in het vergeetboek raakte.⁴⁶

Niet alleen vertragingstactieken van de procederende partijen zorgden voor ellenlange procedures. Het gebeurde regelmatig dat de moeilijkheidsgraad van een rechtszaak de kennis van de schepenen te boven ging. Zo wist men bijvoorbeeld niet wat men aan moest met een zekere Walraven, 'in de wandelingh genaempt aventuirtien'. Deze man bezocht in 1663 het dorp Klaaswaal, gehuld in vrouwenkleding. Travestie, een praktijk die de schout en schepenen betitelden als straatschennis. Maar hem uit de jurisdictie verwijderen, bleek toch moeilijker en dus richtte men zich tot de baljuw.⁴⁷

Naast de gang naar de baljuw, stond voor de schepenen nog een andere weg open: hulp inroepen van enkele neutrale rechtsgeleerden. Het inwinnen van juridisch advies gebeurde overigens niet alleen door lokale gerechten. Ook andere

bestuurscolleges in de Republiek maakten gebruik van de diensten van onafhankelijke advocaten.⁴⁸ Dat was een tijdrovende maar vooral kostbare zaak. In Graft betaalden de schepenen tijdens een rechtszaak in 1699 maar liefst 36 gulden voor enkele raadgevingen. Deze kosten wentelde men af op de eiser en de gedaagde.⁴⁹ Ook de verschillende partijen in het proces konden zich laten bijstaan door een adviseur. De eerdergenoemde François Biesligh uit Klaaswaal liet zijn zaak bijvoorbeeld behartigen door een procureur, iets wat slechts was weggelegd voor vermogende dorpelingen. Biesligh was daarmee zeker in het voordeel. Een rechtsgeleerde kende niet alleen de wetteksten, maar was ook bekend met de juridische terminologie, die vaak ook nog eens in het Latijn was. Het lijkt geen twijfel dat de gewone dorpelingen hier moeite mee hadden. In de hoge heerlijkheid Assendelft probeerde heer Nicolaas van Assendelft daar al in 1564 een einde aan te maken door te verbieden dat er voor de rechtbank gebruik werd gemaakt van Latijnse termen. Alles diende te geschieden in 'goede platten Duytse' taal.⁵⁰

Moeilijke woorden of niet, wanneer we de lokale bestuurspraktijk overzien dan kunnen we concluderen dat er, zeker in civiele zaken, veelal snelle en doeltreffende besluiten werden genomen. Criminele zaken daarentegen konden snel worden afgehandeld, maar verliepen in de praktijk toch vaak traag. Een tweede opvallend punt betreft het gevoerde beleid. Dat bestond vooral uit het creëren van precedënten. Iedere zaak werd als een op zichzelf staand feit behandeld, een punt waar we in het volgende hoofdstuk nog uitvoerig op terug zullen komen.

3.2. Manifestaties van macht

Net als in andere dorpen vonden er in Klaaswaal en Numansdorp wekelijks vergaderingen plaats. De ene bijeenkomst was belangrijker dan de andere, maar het doel was hetzelfde: het dorp diende te worden bestuurd en daar waren de schepenen verantwoordelijk voor. Cromstrijen vormde echter, zo weten we reeds, een bijzondere heerlijkheid die in handen was van een groep aandeelhouders. Ook zij kwamen jaarlijks bijeen in een vergadering in de week na Pinksteren. Deze week werd ook wel aangeduid als 'de week van de rekening'. Op dinsdag

vergaderden de polderbestuurders, de zogenaamde 'boerenrekening'.⁵¹ Daags hierna kwamen de ambachtsheren bijeen, de 'herenrekening'. De gecommiteerden en de rentmeester legden hier verantwoording af van hun werkzaamheden. Men 'hoorde de rekening af' – het controleren van de financiën – , besprak de lopende zaken en behandelde verzoekschriften van de lokale bevolking. Tenslotte benoemde men de dorpsambtenaren voor het komende jaar.

De week van de rekening geeft ons een uniek inzicht in de manifestatie van de ambachtsheerlijke macht in Cromstrijen en toont ons iets van de verhoudingen tussen heren en dorpelingen. Al bij de aankomst van de ambachtsheren met hun paarden, koetsen en knechten, werd de afstand tussen beide groepen duidelijk. De fraaie rijtuigen, soms met allerhande versieringen, dienden overduidelijk als statussymbool. We kennen wel voorbeelden uit andere plaatsen van heren die zich in hun karos lieten uitschilderen, bijvoorbeeld de Amsterdamse regent Cornelis de Graeff, de heer van Zuid-Polsbroek voor zijn huis te Soestdijk. In Cromstrijen liet heer Philips van Cromstrijen zich rondrijden in een koets met daarop het wapen van de ambachtsheerlijkheid. Maar Philips – we kwamen hem al eerder tegen – was dan ook wel een uitzondering. Zijn vader had de naam van de heerlijkheid als achternaam aangenomen en Philips droeg die met ere. Hij ging daarin bijzonder ver, zo blijkt uit zijn testament. Toen hij in 1657 ongehuwd overleed, vermaakte hij zijn boerderij, landerijen, paarden en koets aan zijn neef Adriaan van der Goes.⁵² Dit echter onder de conditie dat deze zou 'voeren den naem en titel van Cromstrien, Heer in Cromstrie, al sijn leven langh geduerende'.⁵³ Een bepaling die ook gold voor zijn nakomelingen en voor die tijd zeker niet ongebruikelijk was. Philibert de Chalon, de prins van Oranje, liet bijvoorbeeld onder vrijwel identieke voorwaarden zijn bezittingen na aan Renatus van Nassau, die dankzij de erfenis bekend werd onder de naam René de Chalon.⁵⁴

Het jaarlijkse bezoek van de heren ging dus gepaard met uiterlijk vertoon. Toch beperkten zich dergelijke machtsmanifestaties niet tot de heerlijkheden die, net als Cromstrijen, werden bestuurd door een groep ambachtsheren. Ook elders gebeurde dit en vaak nog veel uitbundiger. Zo lieten verschillende

Cornelis de Graeff (1599-1664), burgemeester van Amsterdam, heer van Zuid-Polsbroek arriveert samen met zijn vrouw en zonen in een karos bij zijn huis te Soestdijk. Ook de ambachtsheren van Cromstrijen kwamen jaarlijks per koets naar de heerlijkheid om daar de dag van de rekening bij te wonen.

ambachtsheren zich met veel pracht en praal inhuldigen in hun heerlijkheid. Het lijkt erop dat deze intochten tijdens de grafelijke periode zeker geen algemeen gebruik waren en als ze al gehouden werden dat dit dan vooral voorkwam in het zuiden.⁵⁵ Aan het einde van de zestiende en het begin van zeventiende eeuw kwamen ze echter steeds frequenter voor. Dit hangt waarschijnlijk samen met de veranderende houding van de ambachtsheren ten opzichte van hun heerlijkheden. De heren en vrouwen lieten zich als vorsten inhalen en benadrukten, meer dan ooit, de sociale afstand die er bestond tussen hen en hun onderdanen.

Voorbeelden maken duidelijk hoe dit in zijn werk ging en tonen heel duidelijk de patriarchale verhoudingen. Sabina van Egmont, ambachtsvrouw van de heerlijkheid Beijerland, liet zich bijvoorbeeld in 1594 onthalen door de plaatselijke bevolking. Om het geheel een feestelijk tintje te geven, stelde de baljuw van het dorp zich in verbinding met de kapitein van de schutterij in Dordrecht. Hier bestelde hij teertonnen, een paar pond buskruit, een aantal roeren en hellebaarden en enkele vlaggen. Daarnaast werden onder meer een trompetter, een pijper en een trommelslager ingehuurd.⁵⁶ Over de intocht zelf weten we niet veel, maar heel groots zal het allemaal niet zijn geweest. Het dorp zelf bestond nog geen veertig jaar, had maar enkele straten en werd bewoond door een handvol mensen. Veel uitbundiger was de intocht van Jacob III van Wassenaer van Obdam in 1657 in het dorp Wassenaar. Ook hier stonden mannen opgesteld langs de route, uitgerust met een piek of roer. Er werd een vaandel aangeschaft en er werden muzikanten aangetrokken. Vroeg in de ochtend werd de heer door de dorpingen, met meer dan dertig paarden en wagens, opgehaald bij zijn huis in Den Haag. Aangekomen in Wassenaar werd hij welkom geheten door de magistraat. Er volgden de aanbidding van een drinkbeker, een uitgebreid banket en een kerkdienst, waarin de predikant de hoorders wees op hun plichten jegens de heer.⁵⁷

De intochten in Oud-Beijerland en Wassenaar vertonen opvallende overeenkomsten. Ze bevatten elementen die we ook bij andere inhuldigingen van ambachtsheren in Holland, Zeeland en Utrecht steeds tegenkomen.⁵⁸ En ondanks het feit dat de schaalgrootte zeer zeker verschilde, vertoonden de inhuldigingen van de ambachtsheren ook duidelijke verwantschap-

pen met de Blijde Inkomsten van de landsheren, landvoogden en aartshertogen in de Nederlanden. Zowel in beeld – met wapenschouwen, triomfbogen en het strooien van munten – als in functie. Er is betoogd dat de stedelijke inkomsten fungeerden als een communicatiekanaal tussen de vorst en zijn onderdanen. Enerzijds wilde de vorst zijn gezag opleggen en gehoorzaamheid afdwingen, anderzijds verdedigden de onderdanen hun rechten en kwamen zij soms met nieuwe wensen.⁵⁹ Datzelfde zien we terug op het platteland, waar we overigens ook de term 'Blijde Incomste' regelmatig tegenkomen.⁶⁰

Wanneer we kijken naar de manieren waarop dorpingen hun genegenheid en onderdanigheid richting hun ambachtsheren toonden dan vormde, net als in de stad, de plechtige entree een gewichtig moment. De heer werd meestal opgewacht bij de grens van de jurisdictie en daar officieel welkom geheten.⁶¹ Een volgend belangrijk ritueel bestond uit het aanbieden van één of meerdere geschenken, een punt waarover vaak reeds van tevoren met de heer overleg was gevoerd. Jacob III van Wassenaer van Obdam ontving een vergulde beker van 325 gulden⁶² en Maria Catharina Emonds kreeg, bij haar inhuldiging in Waspik, een zilveren theeketel met een hoog komfoor ter waarde van 200 gulden.⁶³ Prins Maurits, die in 1589 als ambachtsheren van Monster werd binnengehaald, kreeg naast een beker ook nog een bedrag van 1200 gulden, het zogenaamde 'huldegeld'.⁶⁴ Ook elders was het gebruikelijk dit te geven, bijvoorbeeld in Zwammerdam waar Johan Wolphart van Brederode in 1621 de enorme som van 2400 gulden kreeg. Cornelis van Aerssen sr. liet zich in 1710 in diezelfde plaats niet inhuldigen, maar het huldegeld wilde hij wel hebben.⁶⁵

Net als de stedelijke Blijde Inkomsten, kenden ook die op het platteland vaak een contractueel aspect. De inwoners beloofden trouw aan de heer, die op zijn beurt weer beloofde de rechten en privileges van het dorp te respecteren. Prins Maurits deed dat bijvoorbeeld in Monster door het afleggen van de eed. Vaak kwamen de dorpingen met verzoeken aan de heer. Zo kreeg Maurits van de dorpsbestuurders het verzoek om de buurspraak af te schaffen en een schepengericht in te stellen, dit om onenigheden in de rechtsgang te voorkomen. Verder verzocht men hem het ambacht te bevestigen in alle vrij-

Johan Huydecoper krijgt, bij zijn inhuldiging in 1641 als heer van Maarseveen en Neerdijk, een pronkbeker aangeboden van de dorpelingen. Buiten worden musketten afgeschoten ter ere van de nieuwe heer.

heden en privileges die het tot die tijd had genoten.⁶⁶ Maurits stemde met beide verzoeken in, wat laat zien dat de intochten van de ambachtsheren zeker geen eenrichtingverkeer waren. Er kon wel degelijk sprake zijn van een dialoog tussen de heer en zijn onderdanen.

Toch moeten we de communicatie tussen de ambachtsheer en de dorpelingen ook weer niet overschatten. De Blijde Inkomsten van de landsheren waren overduidelijk veel politieker van toonzetting. Hier maakte men op een zeer subtiële manier wensen of grieven richting de vorst duidelijk, boodschappen die men bijvoorbeeld verwerkte in toneelstukken of tableaux

vivants.⁶⁷ Dit komen we op het platteland veel minder tegen. Bij de inhuldiging van Maurits in Monster speelden vier schoolkinderen een toneelstuk terwijl er door de plaatselijke rederijkerskamer een wedstrijd werd georganiseerd. De insteek daarvan was echter bovenlokaal, dat blijkt wel uit het feit dat andere deelnemende kamers werd gevraagd om in te gaan op de positie van Maurits in Holland en in de Republiek. Daarmee is overigens niet gezegd dat men helemaal voorbij ging aan de lokale situatie.⁶⁸

Wanneer we de intochten van de ambachtsheren op het platteland overzien, dan moeten we toch concluderen dat deze, veel duidelijker dan in de stad, een patriarchale toonzetting kenden.

De dorpelingen waren ook lang niet altijd gelukkig met de inhuldigingen, vooral vanwege de exorbitante kosten die er meestal aan verbonden waren. De Oud-Beijerlanders bleven in 1594 zitten met een schuld van 172 gulden en 14 stuivers.⁶⁹ Dat was nog niets vergeleken met de intocht van Jacob III van Wassenaer van Obdam in 1657. Dit kostte de inwoners van Wassenaar bijna 4000 gulden, en dan te bedenken dat de oudere bewoners ook al flink hadden moeten bijdragen aan het inhalen van Lamorael de Ligne in 1611.⁷⁰ De inhuldiging van Maurits in Monster spande echter met 8600 gulden wel de kroon.⁷¹ Het is dan ook geen wonder dat de afbetaling in veel dorpen jaren duurde, omdat men het niet had of omdat de inwoners weigerden te betalen. In Naaldwijk en Honselersdijk liet Frederik Hendrik zich in 1612 niet inhuldigen maar kreeg hij wel een verering van 4000 gulden. Volgens de ingelanden was dit besluit, genomen door de lokale bestuurders, in strijd met oude handvesten en dus weigerden ze te betalen. Een gang naar de Staten van Holland in 1615 liep op niets uit; ook zij dienden financieel bij te dragen.⁷² In Noordeloos, tenslotte, dreigde heer Martinus van Barnevelt halverwege de achttiende eeuw met verschillende, vooral financiële maatregelen toen de bevolking beweerde niet verplicht te zijn aan de heer hulde te doen. Woedend was hij en zijn uitlatingen over dit feit spreken boekdelen:

...de saeken kunnen in 't vervolg niet maekelijk gaen; beneemt men soo men het mogelijk is, den Heer sijn Eer en regt, hij verdiend sulks niet, vrevelmoedig moet hij worden, sijn cas sal voor het dorp blijven gesloten.⁷³

Duidelijke taal die de veranderende positie van de burens in de zeventiende en achttiende eeuw nog maar eens onderstreept: zij waren werkelijk onderdanen geworden. Anderzijds laat de gang van zaken in Naaldwijk en Honselersdijk ook zien dat de inwoners dit niet zomaar voetstoots accepteerden en zelfs bereid waren tot een gang naar hogere bestuurlijke of rechterlijke instanties.

Niet alleen ambachtsheren, ook schouten lieten zich wel eens door de dorpelingen inhalen. In het vorige hoofdstuk kwamen we reeds Arij de Coningh tegen, de schout die zich

in het Zuid-Hollandse Sint Anthoniepolder liet binnenrijden.⁷⁴ Nog uitvoeriger zijn we ingelicht over de situatie in de heerlijkheid Noordeloos, sinds 1716 in handen van de familie Van Barnevelt, een koopmansgeslacht uit Gorinchem. Leden hiervan maakten jarenlang deel uit van het stadsbestuur en één van hen, de zojuist genoemde Martinus van Barnevelt, bezat ook verschillende aandelen in Cromstrijen. Van Barnevelt, die zich als een vorst gedroeg, liet zich erop voorstaan een afstamming te zijn van Johan van Oldenbarnevelt.⁷⁵ Hij was het ook die zijn tienjarige zoontje benoemde tot drost en de kleine Hendrik in 1736 met veel pracht en praal liet binnenrijden. Ook hier tromgeroffel, vaandelgezwaai, geweersalvo's en, als klap op de vuurpijl, zes jonge meisjes die, samen met de kapitein en de lui-

Martinus van Barnevelt (1691-1775), ambachtsheer van Cromstrijen, Krimpen aan den Lek, Noordeloos en Overslingeland, Engelen en Vlijmen. Detail van de buste op zijn grafmonument in de Hervormde kerk te Noordeloos.

Ambachtsheer Martinus van Barnevelt (1691-1775) bezat in Gorinchem een Frans-classicistisch aangelegde lusthof, met lanen omgeven door hoge hagen, beelden, exotische planten, prieeltjes, een orangerie en een menagerie.

tenant van de schutterij, de nieuwe drost een sierlijke kroon op het hoofd zetten.⁷⁶ Beide voorbeelden – Sint Anthoniepolder en Noordeloos – zijn afkomstig uit een heerlijkheid waar een ambachtswrouw of ambachtsheer de scepter zwaaide. Het valt echter niet uit te sluiten dat ook in een ambacht onder het beheer van de Staten, die uiteraard niet te maken kregen met de intocht van een heer, de schout zich wel eens liet inhalen. Anderzijds moeten we wel beseffen dat hier de verhoudingen vaak heel anders lagen. Zoals we al eerder zagen, had de schout in dergelijke ambachten vaak minder speelruimte ten opzichte van de overige dorpsbestuurders. En het is maar zeer de vraag of zij een dergelijke machtsmanifestatie zouden hebben getolereerd.

De bevolking van Noordeloos was in ieder geval niet in die positie. In 1755, negentien jaar na de intocht van zoon Hendrik, werden ze geacht mee te betalen aan de uitvaart van vader Martinus van Barnevelt. Maar liefst zes weken lang luidde iedere dag de klok, terwijl de drost en de secretaris gedurende deze periode in het zwart gekleed gingen en de predikant een lijkklacht schreef. Van Barnevelt vond zijn laatste rustplaats in de kerk onder een prachtige grafmonument, gemaakt van marmer dat hij speciaal uit Italië had laten komen.⁷⁷ Over ambachtsheerlijke begrafenissen zijn, in tegenstelling tot de optochten, veel minder gegevens beschikbaar. Veel heren – zeker diegenen die niet in hun heerlijkheid woonden – kregen gewoon hun laatste rustplaats in hun eigen woonplaats. Ook over Van Barnevelts begrafenis worden we niet verder ingelicht, maar dat er een lange stoet door het dorp is getrokken, is wel bijna zeker. Een fraai voorbeeld daarvan is afkomstig uit Ammerstol, een dorpje dat hemelsbreed ongeveer vijftien kilometer van Noordeloos was gelegen. In 1702 werd hier Jacob de Cupre, ambachtsheer van 's-Heeraartsberg, Bergambacht en Ammerstol ter aarde besteld. In alle dorpen die tot de heerlijkheid behoorden, luidden de klokken. De lijkstatie werd voorafgegaan door een dienaar 'om alle het volck op te ruijmen'. Ongeveer twintig jongelingen en maagden met versierde wapenborden en takken, begeleidden de kist waar het 'adelijcke lijk in lagh', eveneens versierd met een lauriertak, gouden, zilveren, witte en zwarte linten. Daarna volgden de bestuurders van de verschillende

plaatsen en de overige aanwezigen. De maaltijd na afloop was uitbundig, met veel wijn, bier, ham en zalm.⁷⁸ Het was de zoveelste demonstratie van de ambachtsheerlijke macht in de polder.

3.3. Standen aan tafel

In Cromstrijen hebben, voor zover we weten, nooit intochten van ambachtsheren plaats gevonden. Dat wil niet zeggen dat het verschil in rangorde tussen heren en onderdanen hier niet tot uiting kwam. Integendeel, tijdens hun jaarlijkse bezoek toonden de heren zich zowel in woord als in daad de meerdere van de dorpelingen en ook hier zien we op verschillende punten een duidelijke ontwikkeling.

De week van de rekening begon altijd op de dinsdag na Pinksteren met de schouw van de waterstaatkundige werken door de dijkgraven en heemraden. Hoe die in Klaaswaal en Numansdorp verliep weten we niet, maar uit sommige plaatsen is bekend dat ook deze schouwtochten gepaard gingen met veel pracht en praal, waarmee de status van de polderbestuurders werd onderstreept. Ze voeren bijvoorbeeld in versierde schuiten langs de landerijen of lieten zich in prachtige rijtuigen rondrijden.⁷⁹ In Cromstrijen trok men zich, na afloop van de schouw, terug in vergadering. Daar vormde het afhoren van de polderrekeningen het belangrijkste punt op de agenda.

De boerenrekening werd door de polderbestuurders en de ingelanden altijd afgesloten met een maaltijd. Hier kon niet iedereen zomaar aanschuiven. Wie wel mocht aanzitten, diende zich te houden aan allerlei regels, vervat in de zogenaamde tafelwetten. De werking hiervan laat zich het beste illustreren door een voorbeeld: de maaltijd van de polder Westmaas-Nieuwland op 5 mei 1642. Vooral de tafelschikking was van belang. De voornaamste heren zaten aan de grootste tafel, met aan het hoofd de Dordtse burgemeester Jacob de Witt, de vader van Johan en Cornelis de Witt. Zonder twijfel één van de machtigste ambachtsheren en grondeigenaren van dat moment.⁸⁰ De overige gasten zaten aan een kleinere tafel. De voerlieden van de heren aten op de bovenverdieping, enkele knechten en de bode van Cromstrijen kregen hun eten in de keuken.⁸¹ Op het eerste gezicht lijkt de verdeling van de gasten

Jacob de Witt (1589-1674), één van de machtigste Dordtse regenten, vader van Johan en Cornelis de Witt. Was rekenmeester van Holland, dijkgraaf en heemraad in verschillende polderbesturen en ambachtsheer van Cromstrijen.

vrij simpel, in de praktijk was dat echter niet zo. Al eerder kwam ter sprake dat de poldergrenzen en de ambachtsgrenzen vaak niet overeenstemden. Dan kwam het wel voor dat een polder meerdere dijkgraven had, die elk een verschillend ambacht vertegenwoordigden. Wie mocht in een dergelijk geval de belangrijkste plaats innemen? En wat te denken van de heemraden. Waren zij allemaal even belangrijk? Jacob de Witt, heemraad van de polder Nieuw-Bonaventura vond van niet. Hij was in deze polder benoemd door de grafelijkheid en eiste daarom de belangrijkste plaats op aan de bestuurstafel, direct naast de dijkgraaf.⁸²

Het benadrukken van het verschil in sociale status tijdens maaltijden was in de vroegmoderne tijd een vrij algemeen verschijnsel, wat we ook bij andere colleges en vorstenhoven terugvinden.⁸³ De verschillen kwamen zelfs tot uitdrukking in de gerechten en de hoeveelheden wijn die de heren en knechten kregen voorgeschoteld. Tijdens de poldervergadering van het Westmaas-Nieuwland in 1682 aten de ingelanden voor 25 stuivers per persoon, terwijl de boden, dienaren en knechten het moesten doen met een maaltijd van 13 stuivers.⁸⁴ In een polder in de omgeving van Brugge ging men nog verder. Hier kregen de belangrijkste grondbezitters een uitnodiging voor de maaltijd ten huize van de sluismeester, terwijl de kleine ingelanden slechts een consumptie kregen in de lokale herberg.⁸⁵

De nadruk op de standsverschillen kwam in Cromstrijen echter veel duidelijker openbaar bij het diner dat werd gehouden na afloop van de herenrekening. Daarin zien we ook heel duidelijk een bepaalde ontwikkeling. Al in de jaren twintig van de zestiende eeuw hielden de ambachtsheren een jaarlijkse vergadering en al snel ontstond de gewoonte om, na deze bijeenkomst, een maaltijd te houden. Over de gasten in de beginperiode is weinig bekend, maar duidelijk is wel dat tegen het einde van de eeuw naast de heren ook de lokale bestuurders en de predikant van Klaaswaal aanwezig waren. Het belangrijkste is echter dat, ondanks de sociale verschillen, ook een deel van de dorpsbevolking deelnam aan de maaltijd. Een constatering die heel duidelijk past in het beeld van de goede relaties tussen de ambachtsheren en de dorpingen in deze periode.

Aan het begin van de zeventiende eeuw veranderde er

Borderel van de rekening van de ambachtsheerlijkheid Cromstrijen over het jaar 1756. Overzicht van de ontvangsten en uitgaven, zoals de ambachtsheren dat kregen uitgereikt tijdens de jaarlijkse vergadering.

Reeckening van de Ambagts Heerlijke Goederen
van Cromstrijen, over den Jare 1756

Ontfang.

1. Ontfang, zijnde 't slot van voorgaande Reekening.	f 205. 10. 2
2. Profijt van de Officie.	f 000. —
3. Van de Koorn-Moolens.	f 255. —
4. Van de Veeren.	f 55. 6. 10
5. Jagt en Swane Drift.	f —
6. Schaft Gelden.	f 611. 5. 4
7. Drooge Dijken en Bermen.	f 261. 11. 8
8. De Zeedijk met de Souwer Polder, beoosten de Have van de Scheuring, Befomer Kaad 1711.	f 2602. 15. 14
9. Moolle Polder, Befomer Kaad 1667.	f 2140. 12. 10
10. Souwer Polder tusschen de Have van Numansdorp, en de Have van de Scheuring, Befomer Kaad 1637.	f 2094. 4. 14
11. Souwer Polder van de Oostzijde van den Eendragt Polder, Befomer Kaad 1698.	f 2700. 12. 6
12. Souwer Dijk, Slokke Goulen, beoosten de Have van Numansdorp.	f 1627. 15. 4
13. Visseryen Binnen.	f 116. —
14. Visseryen Buiten.	f 60. 10. 8
15. Riet en Bies-Snijdingen.	f 704. 10. —
16. Vogelarije of 't Hoogefant.	f 1090. 14. 8
17. Boomgelden $\frac{1}{4}$ Booten à 1 stuiv. 1667. 4 Boomen à 3 penn.	f 1207. 10. 4
18. Slot Uytdeelingte à 191 gulde per Merge.	f 2. 10. 15
19. Hakken van Rijn.	f 144. 8. —
20. Penningen aan den Armen.	f —
16007. 7. 1	

Uytgaf.

1. Erfpajt van den Heer van Stryen	f 80. —
2. Ordinaire Verponding.	f 2016. 5. 12
3. Extraordinaire Verponding.	f 605. 8. —
4. De Uytdeelingte à 191 gulde per Merge.	f 370. 4. —
5. Reparatie aan de Moolle Polder.	f 370. 4. —
6. Reparatie Beooste de Have van Numansdorp.	f 240. 10. 6
7. Oostzijde van den Eendragt Polder.	f 18. —
8. Beoosten de Have van de Scheuring.	f 240. 5. 4
9. Alderhande Uytgave.	f 3774. 12. 2
10. Vacatie van Heeren Geecommitteerden &c.	f 102. —
11. Fesjoen van de Rekening.	f 477. 25. 8
12. Prefentie Geld.	f 102. 12. —
7165. 6. 2	

1756 Geecommitteert de Heer *van der Aa* 't Slot f 115. 22. — 15

1757 Geecommitteert de Heer *van der Aa*

1758 Den 17 Juny Geurreficeert de Uytdeelingte à 191 gulde per Merge.

10/6/56

echter iets. Er kwamen steeds meer klachten over het verloop van de maaltijd. In 1602 bijvoorbeeld liep deze, na een iets te vrolijke dronk, volledig uit de hand. Volgens de klagers lag het probleem bij enkele ingelanden die maar een heel klein aandeel in de polder hadden. Zij hadden niet alleen hun hele gezin meegenomen naar de maaltijd maar ook mensen die helemaal geen porties in het nieuwe land bezaten. Die deden zich naar hartelust tegoed aan de vele versnaperingen. Alcoholische, welteverstaan. Overigens speelden de waard en de waardin in het hele verhaal ook niet zo'n fraaie rol. Die hadden wijn geschonken en bier getapt aan 'verscheyde persoonen, die daer toe nyet en waeren gequalificeert'. De ambachtsheren namen de klachten serieus en besloten de aankomende rekening niet, zoals gebruikelijk, in Klaaswaal te houden maar in Den Haag. Daar woonden immers de belangrijkste participanten, die samen een meerderheid in de polders bezaten?⁸⁶

Toch bleek vergaderen in Den Haag niet de oplossing. De bezittingen dienden jaarlijks te worden geïnspecteerd en de heren wilden direct op de hoogte blijven van de situatie ter plaatse. Vandaar dat men toch weer terugkeerde naar de polder. Vrijwel meteen ging het weer mis. Maaltijden, zowel tijdens de polder- als tijdens de herenrekening, eindigden in 'desordre', zo meldden enkele verontwaardigde heren in 1608. Weer gingen de herbergier en zijn vrouw niet geheel vrijuit en weer werden maatregelen genomen. In het vervolg moest de waard een gastenlijst inleveren en mocht hij alleen nog maar wijn en bier schenken in de 'principale kamer'.⁸⁷ Het is echter maar de vraag of dit wat hielp. Een brief van ambachtshoofd Anthony Willemsz van der Aa⁸⁸ uit 1634 spreekt boekdelen. De besluitvorming verliep traag, zo klaagde hij. Voor een deel lag dat aan de heren zelf. Sommigen kwamen alleen voor de maaltijd op woensdagavond. De volgende morgen waren ze al vroeg weer vertrokken, zodat er geen besluiten meer konden worden genomen. Maar de hoofdschuldigen waren toch vooral de huislieden van Klaaswaal 'die den nacht oversetten ende den volgende dach daeraen cnopen' waardoor 'de plaetse van onse bijeencomste tot het nemen van de voerschreven resolutien onbequaem gemaect wert'. Voor Van der Aa was het duidelijk: regenten en huislieden gingen niet samen.⁸⁹

Het is interessant om te constateren dat er aan het begin van de zeventiende eeuw steeds meer klachten kwamen van de kant van de ambachtsheren. Was dit toeval of stak daar meer achter? Waren ze soms boos over de hoge rekeningen? Vast wel, maar die lezing van het verhaal lijkt toch iets te simpel. Uit het besluit, genomen in 1602, om te vergaderen in Den Haag blijkt al dat de heren in toenemende mate een afstand wilden creëren tussen zichzelf en de gewone man. In 1608 werd dit nog veel duidelijker. Personen die maar een klein stukje grond in de nieuwe polders bezaten, werden in het vervolg uitgesloten van deelname aan de maaltijd. In de loop van de tijd werd het herendiner eigenlijk steeds exclusiever en tegen het einde van de zeventiende eeuw was het ook echt alleen maar voor 'heren': de ambachtsheren, de schout, secretaris en schepenen, de polderbestuurders en de predikanten.⁹⁰

De situatie in andere ambachtsheerlijkheden vertoont opvallende overeenkomsten met Cromstrijen. In Noordwijk werd in de jaren negentig van de zestiende eeuw, wanneer heer Jan van der Does in het dorp was om de jaarlijkse rekening te controleren of andere zaken te regelen, een maaltijd gehouden in een voormalig klooster. Hier waren nogal wat inwoners aanwezig, echter niet allemaal op uitnodiging. Na ongeregeldheden in 1597 mochten alleen diegenen nog aanschuiven die expliciet door de heer of de gezworenen uitgenodigd waren. Wel stond er voor de overige dorpelingen een ton bier klaar in de plaatselijke herberg.⁹¹ In dezelfde periode namen de heren van Vossemeer een vergelijkbaar besluit. Ook hier mochten in het vervolg buitenstaanders niet meer aan de maaltijd deelnemen.⁹² Het zijn stuk voor stuk duidelijke indicaties van het feit dat er in deze periode op het platteland een meer patriarchale situatie ontstond tussen heren en dorpelingen.

3.4. Symbolen van eendracht

Net als de poldermaaltijden, stond ook het herendiner in Cromstrijen bol van de rituelen. Te beginnen bij het tekenen van het gasten- of hensboek.⁹³ Bij verschillende heren, of hun kinderen, gingen daarbij de gedachten terug naar voorgaande generaties die hier ook aan tafel hadden gezeten of wellicht nog

Cornelis Fransz de Witt (1545-1622), ambachtsheer van Cromstrijen. Vader van Jacob de Witt. Vervulde tal van functies in of namens de stad Dordrecht en was onder andere raadsheer in de Raad van Vlaanderen.

Johan Johansz de Witt (1662-1701), de oudste zoon van raadpensionaris Johan de Witt. Vermoedelijk kwamen de aandelen in de ambachtsheerlijkheid Cromstrijen, na de dood van zijn opa Jacob de Witt, bij hem terecht.

Cornelis de Witt (1696-1769). Vervulde diverse functies in het stadsbestuur van Dordrecht, was heer van Jaarsveld en ambachtsheer van Cromstrijen.

hadden kunnen zitten. 'Nemo bonus libertatem nisi cum anima simul amittit', geen welgeboren man verliest de vrijheid, dan tegelijk met het leven, schreef de dertienjarige Johan Johansz de Witt in 1707. Die spreuk kon slechts slaan op zijn opa en zijn oudoom, die beiden in 1672 het leven hadden gelaten. Zijn broertje Cornelis de Witt, slechts elf jaar oud, toastte in datzelfde jaar op 'onze herstelde vrijheid'.⁹⁴ En inderdaad, na de dood van Willem III in maart van het jaar 1702 had ook hij wel wat te vieren. Hun jonge leeftijd hoeft geen verbazing te wekken, zowel in Cromstrijen als in andere plaatsen kwam het voor dat regentzootjes deelnamen aan de maaltijd of een deel daarvan.⁹⁵

Het hensboek bevat nog veel meer diepzinnige gedachten: 'Vera dicere in pace', 'vera dicere omni tempore' of 'pauperum cura fit salus'.⁹⁶ Maar naast grote woorden en diepe gedachten zijn er ook talloze spreuken te vinden van een heel andere orde: 'Uno Haustu', 'In één teug'; 'Bis si velis', 'Nog eens zo gij wilt'; of 'Semper volo', 'Ik wil altijd'. Uitdrukkingen die maar met één ding te maken kunnen hebben: het uitdrinken van de zogenaamde 'hensbeker'. Dit gebruik komen we in veel polders tegen. Tijdens de vergadering of de maaltijd dronken de aanwezigen uit een speciale bokaal. Vaak ging dit gepaard met veel ceremonieel en allerlei rituele handelingen. Degenen die voor het eerst aanwezig waren, dienden zich bijvoorbeeld in te drinken. Meestal moest dat 'ad fundum', na het opzeggen van een bepaalde spreuk. Het kwam ook wel voor dat niet alleen de inhoud van de beker maar ook die van het deksel moest worden leeggedronken. Wanneer men de spreuk verhaspelde of de beker niet in één keer leeg kreeg, kon een zogenaamde 'strafbeker' volgen. Die beker deelde men ook wel uit aan diegenen die voor hun beurt praatten, de voorzitter niet volgden of op een andere manier de maaltijd verstoorden. Het leidde, niet verwonderlijk, tot merkwaardige taferelen. In Cromstrijen kregen sommigen nog maar nauwelijks hun naam in het gastenboek en één van de heemraden verkeerde letterlijk in hogere sferen toen hij ondertekende als 'hemelraad'.⁹⁷

Op het eerste gezicht zijn de diners en de bijbehorende drinkrituelen niet meer dan een oude en wellicht ook vermakelijke traditie. Toch was het meer dan dat. De tafel-cultus gold in de vroegmoderne tijd als bijzonder belangrijk. Maaltijden boden

de kans gesprekken te voeren en dienden vooral om de solidariteit tussen de aanwezigen te bevestigen en te versterken. Vrolijkheid tijdens de bijeenkomsten was een teken van onderlinge eendracht. De hensbeker stond daarbij symbool voor de ultieme vriendschap. De naam 'hens' is afkomstig van 'hanse' en betekent zoiets als bondgenootschap. Het drinken uit die ene bokaal verbond de aanwezigen met elkaar en symboliseerde eenheid. Een gebruik dat niet alleen in zwang was in de polders maar ook bij gilden, schutterijen, stads- en dorpsbesturen en in de stedelijke gebuurten.⁹⁸ Volgens Johannes le Francq van Berkhey was het gebruik zo wijdverspreid dat

...er doch geen adellijke noch burger famielje is, en wel degelijk nog ten huidigen dage, geen maatschappij, geregeld gezelschap, gilde, schutterij, of achtbare vergadering, hetwelk van ouds bestaat of nieuws wordt opgericht, of daar is een vriendschaps-pokaal, drinkglas of zilveren beker, met de spreuk, naam en zinspeling betrekkelijk tot de vaderlandsche samenleving...⁹⁹

Het gezamenlijk drinken van een glas wijn onderstreepte niet alleen de eendracht, maar was ook een algemeen bekende ceremonie om een ruzie te beslechten, een gebruik dat volgens sommigen al terug ging tot de oude Grieken of de Batavieren.¹⁰⁰ Hugo de Groot wijst in zijn *Hollandsche rechtsgeleerdheid* op het feit dat bepaalde conflicten konden worden bijgelegd door 'teickenen van vruntschap, waer onder van ouds bij de Duitschen wel het krachtigste is gehouden te drincken uit éenen beker'.¹⁰¹ Een zelfde soort formulering vinden we in de resoluties van de ambachtsheren van Cromstrijen. In 1624 schafte men twee bekeraan, bedoeld als teken van 'vruntschap'.¹⁰² Hieruit dronk men, na het uitspreken van de spreuk: 'Het welzijn der ambachtsheerlijkheid en der polders van Cromstrijen'.¹⁰³

Het bleef in Cromstrijen niet bij twee simpele vriendschapsbekers. In 1688 gaven de heren aan de schilder en graveur Romeyn de Hooghe de opdracht tot het vervaardigen van een grote bokaal. Het werkstuk kostte maar liefst 308 ponden en 12 schellingen.¹⁰⁴ De Hooghe had inmiddels naam gemaakt op

De hensbeker van het Hoogheemraadschap Rijnland, ontworpen door Romeyn de Hooghe (1645-1708) in 1685.

De hensbeker van de ambachtsheerlijkheid Cromstrijen, in 1688 gemaakt door schilder en graveur Romeyn de Hooghe (1645-1708). In de houding van de zeegod Neptunus zien we een duidelijke overeenkomst met de beker van Rijnland.

De beker van de baljuw en mannen van de Landen van Voorne, vervaardigd door Romeyn de Hooghe (1645-1708) in 1701.

dit gebied. Enkele jaren daarvoor leverde hij een hensbeker aan het hoogheemraadschap van Rijnland.¹⁰⁵ Die beker is gekleurd, maar de gelijkenis met de Cromstrijense bokaal is opvallend. Beide bevatten elementen van de strijd tegen het water met in de hoofdrol de zeegod Neptunus. Op de hensbeker van Cromstrijen draagt hij in zijn hand het wapen van de heerlijkheid, ten teken dat het gebied aan het water is onttrokken. In een vredig landschap zijn mensen bezig met het bouwen van dijken. Een visser werpt zijn netten uit en in de weilanden graast het vee. Op de deksel een adelaar die een leeuw overwint en tegelijkertijd de gehele beker – de ambachtsheerlijkheid – beschermt.

Polderbokalen waren meer dan alleen een symbool van vriendschap en eendracht. Ze fungeerden vaak als manifestaties en legitimaties van macht. Vooral de hensbeker van Rijnland laat dit bijzonder goed zien. Aan de bovenzijde zien we de wapens van de bestuurders, die daarmee tot in lengte van jaren hun naam vestigden. Belangrijker nog was de verwijzing op de beker naar 'Willem Rex Romanorum', graaf Willem II van Holland. Volgens een Latijnse inscriptie had deze in 1255 het gezag, de waardigheid en de macht van het college van hoogheemraden van Rijnland bevestigd en doen toenemen. Door aan dit privilege te refereren, legitimeerden de Rijnlandse bestuurders hun gezag tegenover de steden en de ambachten binnen het hoogheemraadschap.¹⁰⁶ Een vergelijkbare boodschap vinden we terug op de bokaal van de baljuw en mannen van de Landen van Voorne, eveneens vervaardigd door Romeyn de Hooghe. Deze toont onder meer het portret, het wapen en de keizerskroon van Karel V, de landsheer die het college ooit verschillende voorrechten had geschonken. Daarnaast bevatte de hensbeker een allegoriserende beeldtaal die wees op de verantwoordelijkheden van de bestuurders: objectieve rechtspraak die vrij was van eigenbelang.¹⁰⁷

In de achttiende eeuw zien we een duidelijke ontwikkeling, waarbij de boodschappen op de glazen steeds explicieter werden. Zo ging men bijvoorbeeld bekerafdragen aan de stadhouder of aan de Staten. Een glas van het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtsche Waard, gemaakt in 1749, toonde aan de voorzijde het wapen van Oranje-Nassau. Daarnaast droeg het enkele inscripties, waaronder: 'Den Graaf van Buuren' en 'Je Maintiendrai'.¹⁰⁸ In datzelfde jaar besloten de bestuurders van Mijnsheerenland van Moerkerken, een buurpolder van Cromstrijen, tot de aanschaf van 'drie Bocalen, één van de Staten van Holland, één van de Prins en één van de Prinses'.¹⁰⁹ De schenkingen of de koop van deze glazen houden ongetwijfeld nauw verband met de politieke omstandigheden van die tijd. Dit blijkt nog veel duidelijker uit de Bataafs-Franse tijd. Uit deze periode kennen we glazen met als opschrift: 'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap' of 'Het Volk van Holland'. Prinsgezinde bekerafdragen waren er ook. Op een glas uit 1793 heft Willem V het glas. Daaronder de spreuk 'Vidit et exultavit', 'Hij zag en hij juichte'.¹¹⁰ Dat was twee jaar later wel anders.

Overigens kenden de polders naast glaswerk nog andere attributen. Sommige bestuurders hadden eigen kussens met geborduurde wapens erop.¹¹¹ De polder Groot-Cromstrijen bezat een zilveren blaker.¹¹² Belangrijk waren ook de topografische kaarten die, zeker wanneer ze als wandkaart werden gebruikt, het territorium representeerden. Daarbij waakten de bestuurders van de verschillende waterschappen er wel voor dat ze niet onderdeden voor hun burens. Een kleiner grondgebied leek, door het gebruik van een grotere schaal, al snel veel groter. Daarnaast onderstreepten de kaarten nog eens de waardigheid van het bestuur. Bijvoorbeeld door toegevoegde sierranden met de namen en wapens van de dijkgraven en heemraden.¹¹³

Of het nu glazen, kussens of kaarten waren, al deze objecten symboliseerden op de één of andere manier de macht van de bestuurders. Zo werden ze ook gezien en behandeld. In sommige polders werd het zelfs regel dat iedere dijkgraaf zijn eigen glas aan de polder schonk. Men borg deze vervolgens op in speciale kastjes.¹¹⁴ Een beker met een barst belandde niet in de prullenbak maar werd voorzien van een kram die het glas bij elkaar hield. Was het glas echt gebroken, dan bewaarde

men soms alleen de voet.¹¹⁵ Eén en ander verklaart waarom het 'inzien van den beker' voor de Cromstrijenaren zo'n belangrijk moment was. Het gezamenlijk drinken creëerde een 'wij-gevoel'. Vanaf dit ogenblik maakten ze deel uit van het selecte groepje machthebbers. Ze stonden nu in een bestuurstraditie, vaak al ingezet door hun vader of grootvader. Te zijner tijd zouden ze dit weer doorgeven aan hun kinderen. Maar eerst waren ze zelf aan de beurt om deze eervolle positie te bekleden. En zeker niet eenmalig. Om met Pieter Lauwerisz Andeweg te spreken: 'Ik ben uit Groot-Cromstrijen, Ik heb den beker uijtgedronken en hoop hem meer te zien'.¹¹⁶

3.5. Aandelen als wapen

'Non omnes sancti qui calcant limina templi', 'Het zijn niet allemaal heiligen die de tempel binnentreden', zo schreef de Dordtse regent Johan Gevaerts in 1754 in het hensboek van de ambachtsheerlijkheid.¹¹⁷ Doelde hij ergens op, was het slechts een woordgrapje, had hij soms een collega op het oog? We weten het niet. Toch brengt deze uitspraak ons bij een belangrijk punt. In een ambachtsheerlijkheid met één ambachtsheer had deze het alleen voor het zeggen. In heerlijkheden met een aandelenstructuur lag dit totaal anders. Daar bepaalde een groep heren het beleid. Soms waren dat er vier of vijf, in andere gevallen – bijvoorbeeld in Cromstrijen – wel veertig of vijftig. Een bont gezelschap, dat echt niet alleen uit heiligen bestond. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de vergaderingen regelmatig het toneel waren van meningsverschillen en botsende ego's. In zo'n geval kwam het ten volle aan op de kunst van het samenwerken. De bestuurders moesten, in zeventiende-eeuws jargon, de 'persuasie' tot in de finesses beheersen. Eindeloos overleggen, uitstellen, verschuiven, schikken en plooiën, zoals we dat ook kennen uit andere bestuurscolleges in de Republiek.¹¹⁸

Zoals het woord 'ambachtsherenvergadering' al aangeeft, was het bestuur van de heerlijkheid Cromstrijen een zaak van mannen. Dat was in andere ambachtsheerlijkheden met een aandelenstructuur eveneens het geval. Vossemeer vormde in de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw enige tijd een uitzondering: hier namen regelmatig vrouwen als stem-

Glas van het hoogheerraadschap de Zwijndrechtse Waard, geschonken door de Dordtse regent en hoogheerraad Mattheus Rees (1713-1785), hoogheerraad vanaf 1749. Bij zijn aantreden schonk hij dit glas ter ere van Willem Karel Hendrik Friso (1711-1751), erfstadhouder van de Republiek vanaf 1747. Op het rand de inscriptie 'DEN GRAAF VAN BUUREN', op het glas het wapen van Oranje-Nassau met het symbool van de Orde van de Kousenband en de spreuken 'JE MAINTIENDRAI' en 'HONI SOIT QUI MAL Y PENSE'.

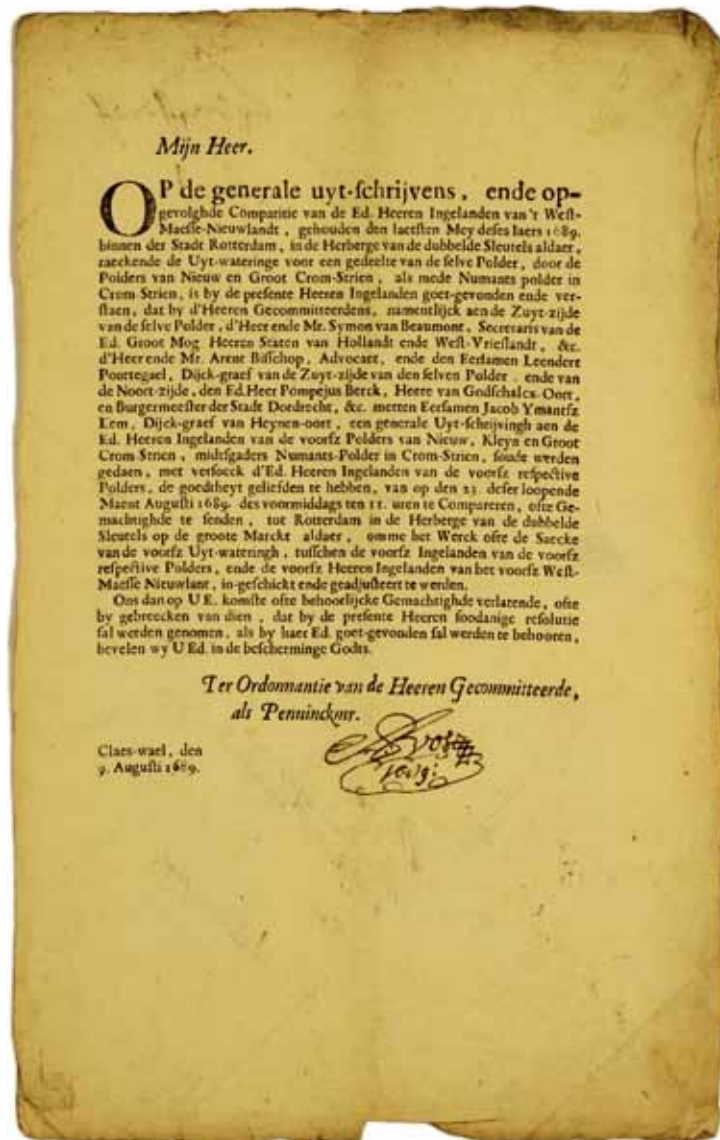
Glas van de polder Mijnsheerenland van Moerkerken uit 1749 met daarop het wapen van Holland. Het glas is beschadigd, maar werd – zoals gebruikelijk – toch bewaard.

Glas van het hoogheerraadschap de Zwijndrechtse Waard, vermoedelijk geschonken door hoogheerraad Mattheus Gillis Rees (1753-1817), hoogheerraad vanaf 1786. In de rand het woord 'VRIEND.SCHAP'.

hebbend lid deel aan de vergadering. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat zij in alle gevallen weduwe waren. Na 1635 veranderde deze praktijk nadat een dame toestemming vroeg om voor haar zoon in de vergadering te verschijnen. Dit werd echter door de heren afgewezen op grond van het feit dat alleen personen werden toegelaten die een aandeel op hun eigen naam hadden staan. Waarschijnlijk maakte deze vraag dusdanig veel los, dat de heren in 1636 besloten om voortaan geen enkele vrouw meer toe te laten. Toen enkele jaren later een weduwe van één van heren toch ter vergadering wilde verschijnen, kreeg zij na herhaalde verzoeken uiteindelijk toestemming. Echt van harte ging het niet: ze kreeg geen stemrecht en werd er door de ambachtsheren nog eens fijnzinnig aan herinnerd dat haar overleden man was betrokken geweest bij de besluitvorming van 1636. Hoewel de problemen rond dit onderwerp nog een tiental jaren voortduurden, horen we er na 1670 niets meer over.¹¹⁹

Binnen de ambachtsherenvergadering heerste een strakke hiërarchie die doet denken aan bijvoorbeeld de vergaderingen van de gewestelijke Staten of de Generaliteit. De president-gecommitteerde leidde de vergadering. De rangorde werd vervolgens bepaald door het aantal aandelen dat iemand bezat. De grootste participant stemde als eerste, vervolgens degenen met minder ambachtsparties. Bij een gelijk aantal parten had de langst zittende heer voorrang.¹²⁰ Toch was de hoeveelheid aandelen niet altijd doorslaggevend. Tenminste zo belangrijk was de sociale positie van de verschillende heren. De verschillen waren soms enorm. Het beste bewijs daarvan vormen de Zeeuwse heerlijkheden waar ook de Oranjes voor een gedeelte eigenaar van waren. Prins Maurits bezat bijvoorbeeld enkele aandelen in de ambachtsherenvergadering Kats op Noord-Beveland. Binnen de ambachtsherenvergadering was zijn stem waarschijnlijk zeer belangrijk, zo niet doorslaggevend. Of hij bij dergelijke vergaderingen in persoon aanwezig was, is overigens zeer de vraag. Waarschijnlijk liet hij de dagelijkse werkzaamheden over aan de representant van de Eerste Edele of een rentmeester. Zo komen we Jacob Cats in 1620, toen hij nog in Middelburg woonde, tegen als Oranjes belangenbehartiger in de Zeeuwse polders.¹²¹

Convocatie voor ambachtsheren A. de Bijde voor een vergadering op 23 augustus 1689 om elf uur in de herberg 'De Dubbele Sleutels' aan de Grote Markt te Rotterdam. Hier zal worden gesproken over de uitwatering van de polder Westmaas-Nieuwland. Getekend door secretaris Adriaan Vos.

Aernout van Beaumont (1605-1678), lid van de Nassause domeinraad en president van de Raad van Brabant. Ambachtsheer van Cromstrijen en participant in de Aanwassen onder Fijnaart.

Adriaan Hallincq (1682-1741). Belangrijke Dordtse regent. In de achttiende eeuw verschillende malen gecommiteerd ambachtsheer van Cromstrijen.

Doctorsbul van Philips van Cromstrijen (?-†1657), 23 mei 1613.

Ook in Cromstrijen bestonden sociale verschillen tussen de heren. Het is echter lastig om hier een vinger achter te krijgen. De resoluties zijn, als het gaat om de onderlinge verhoudingen, opmerkelijk vlak en we moeten het hebben van kleine aanwijzingen. Philips van Cromstrijen wiens stem vaak doorslaggevend is, Jacob de Witt die steevast op de belangrijkste plaats aan tafel zit of de leden van de familie Hallincq die voortdurend het ambt van gecommiteerde bekleden. Vooral dat laatste, het optreden als gecommiteerde, blijkt een goede indicatie. Bijna alle gecommiteerden behoorden tot de top van de stedelijke regentenklasse. De namen spreken voor zich. In de zeventiende eeuw onder andere Aernout van Beaumont, Johan Hallincq, Simon van Beaumont, Diederik van Hogendorp en Simon Muijs van Holy. De achttiende eeuw toont weinig verschillen. Adriaan Hallincq, Cornelis de Witt, Johan Hermansz Hallincq, Adriaan Prins, Johan Gevaerts en Jacob van der Heim domineren de lijsten.¹²² En niet te vergeten de familie Onderwater. In de tweede helft van de eeuw zaten de leden uit deze Dordtse familie bijna voortdurend op het Cromstrijense pluche. Daar verloochenden zij hun afkomst niet, zo blijkt duidelijk uit 1776. In dat jaar kozen de ambachtsheren Johan de Roo tot gecommiteerde. Hij kwam net als de Onderwaters uit Dordrecht, alleen behoorde hij tot de subelite van de stad.¹²³ Bij zijn benoeming merkte de heer Onderwater – welke is niet duidelijk – fijntjes op dat hij niets tegen De Roo had. Maar het was toch regel dat een gecommiteerde tenminste 25 aandelen moest hebben in de ambachtsheerlijkheid? De benoeming ging uiteindelijk toch door, met de ongebruikelijke vermelding in het resolutieboek dat De Roo met algemene stemmen was verkozen.¹²⁴

De opmerking van Onderwater was wellicht niet meer dan een speldenprikje. Toch lijkt het er sterk op dat de – in dit geval Dordtse – stedelijke verhoudingen doorwerkten in het ambachtcollege. Was dat vaker het geval? Helaas, voor Cromstrijen weten we dat niet. Aan de hand van de situatie in enkele Zeeuwse ambachtsheerlijkheden kunnen we echter wel duidelijk illustreren dat de stedelijke politiek soms een heel duidelijke weerslag had. Het blijkt vooral uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. In deze periode kwamen in Zeeland veel heerlijkheden te koop. Soms compleet, soms maar enkele por-

ties. Een analyse van de kopers levert opvallende resultaten op. Het waren vooral regenten die na de gebeurtenissen in 1672 buiten de stedelijke politiek kwamen te staan. Ze verlegden nu hun politieke ambities naar het platteland. Vooral in het buitengebied van Domburg ontstond een wedloop tussen verschillende regenten uit Middelburg die hier elk de meerderheid in de verschillende heerlijkheden probeerden te verwerven. De machtsstrijd was een afspiegeling van de situatie in Middelburg. De uitkomst was echter precies omgekeerd. De winnaars in de stad waren de verliezers op het platteland.¹²⁵

Dat stedelijke regenten, die in de stad geen bestuursfuncties wisten te bemachtigen, zich richtten op het platteland, is een politiek die we op veel meer plaatsen in de Republiek terugzien. Vooral katholieke families toonden bijzondere interesse voor heerlijkheden. In een stad als Leiden bezat in de achttiende eeuw bijna de helft van de rijke katholieken een heerlijkheid.¹²⁶ Ze waren uitgesloten van het openbare bestuur en wisten op deze manier toch een bepaalde status te verwerven.

In Cromstrijen zien we dit verschijnsel bijzonder goed terug. Zowel in de zeventiende als in de achttiende eeuw behoorden de belangrijkste aandeelhouders tot de katholieke godsdienst. Verschillende van hen waren nakomelingen van Willem Symonsz die was betrokken bij de eerste bedijking in 1539 en wiens kinderen de naam Van Cromstrijen zouden aannemen. Zowel Willem als zijn zoon Maarten van Cromstrijen vervulden verschillende ambten in hun woonplaats Zierikzee, maar zeker in het geval van Maarten zien we heel duidelijk hoe de katholieken langzaam maar zeker verdwenen uit het stedelijk bestuur. Van 1579 tot 1582 bekleedde hij het secretarisambt van de stad, in 1587 was hij nog een keer afgevaardigde naar de Staten van Zeeland, maar daarna hield het op.¹²⁷ Na zijn huwelijk in 1588 met de katholieke Anna de Stoppelaer uit Gent vestigde hij zich als advocaat in Den Haag. Maarten en Anna kregen meerdere kinderen. Philips van Cromstrijen, inmiddels bekend, was er één van en deze jongeman ontpopte zich als een overtuigde katholiek. Het was dan ook ondenkbaar dat hij, net als zijn opa, een belangrijke rol zou spelen in het lokale of gewestelijke bestuur.¹²⁸ Dat zal hem vast gestoken hebben, want Philips komt uit de bronnen naar voren als ambitieus en

eerzuchtig. En zo werd zijn voornaamste doel het verwerven van zoveel mogelijk aandelen in de heerlijkheid waarvan hij de naam droeg. Dat gaf hij ook onomwonden toe tijdens een rechtszaak in 1636 over één van de porties. Iedereen mocht weten dat hij 'deselue portie gecoft hadde omme sijn portien die hij van oudts int voorss. ambacht ende gorsen was participerende te vergroten off verstercken'.¹²⁹ Na zijn dood kwamen de aandelen van Philips terecht bij de familie Van der Goes en via het huwelijk in 1713 van Maria Theresia van der Goes met Floris van Alkemade bij de familie Van Alkemade.¹³⁰ Zij bezaten ook enkele porties in de heerlijkheden Grijsoord en Klinkerland. Daar waren eveneens veel – soms puissant rijke – katholieken onder de investeerders te vinden, onder wie leden uit de families Moens, De Nobelaer en Wittert van der Aa.¹³¹

In het tweede kwart van de achttiende eeuw bereikte de macht van de katholieke ambachtsheren in Cromstrijen een hoogtepunt. In 1734 trouwde Maria Christina Genoveva van Alkemade, de dochter van Floris van Alkemade, met de eveneens katholieke Franciscus Bernardus Cousebant uit Leiden. Vanaf nu mocht Cousebant zich heer noemen van Groot-Waspik, Cromstrijen, De Tonge, Huigenvliet, Hellebremsambacht, Battenoord, Klinkerland, Grijsoord en Alkemade. Ook op andere manieren verhoogde hij zijn status. Met negen personeelsleden, van wie er twee van Cousebants inwonende moeder waren, was de familie in 1743 het best bediende huishouden van Leiden.¹³²

De vraag is uiteraard of deze katholieken, en trouwens ook de andere vermogende aandeelhouders, hun porties louter zagen als prestigeobject of dat ze hun aandelen ook werkelijk gebruikten als machtsmiddel. In het geval van Philips van Cromstrijen kunnen we wel stellen dat hij zijn belangrijke positie zeer zeker gebruikte. Hij liet het bijvoorbeeld niet na om de weinige katholieken in de heerlijkheid te bevoordelen. In het vorige hoofdstuk zagen we reeds dat hij zelf aanwezig was bij een

Graf van Philips van Cromstrijen (?-1657) en zijn moeder Anna de Stoppelaer (?-1632) in de Kloosterkerk te Den Haag.

katholieke doopdienst in het veerhuis van Klaaswaal in 1623. En hij zal zeker ook de hand hebben gehad in de pogingen van de ambachtsheren om een paapse schout aan te stellen, waar de Staten in 1640 echter een stokje voor staken.¹³³ Toch had ook Philips geen meerderheidsbelang in Cromstrijen. Had hij dat wel gehad, dan zou hij in theorie alle besluiten kunnen doordrukken en het gehele beleid bepalen. Dat dit in de praktijk wel eens voorkwam, blijkt uit de situatie in Middelharnis op het eiland Flakkee. Hier wist Michiel Otgens, een katholiek afkomstig uit West-Brabant, omstreeks 1680 maar liefst 5/8 van de aandelen te verwerven. Toen hij die eenmaal in handen

Cornelis van der Goes (1649-1724), heer van Grijsoord, Klinkerland, Ooltgensplaat en Cromstrijen.

Franciscus Bernardus Cousebant (1709-1759), heer van Groot-Waspik, Cromstrijen, De Tonge, Huigenvliet, Hellembremsambacht, Battenoord, Klinkerland, Grijsoord en Alkemade.

Maria Christina Genoveva van Alkemade (1715-1748), de vrouw van Franciscus Bernardus Cousebant, dochter van Floris van Alkemade en Maria Theresia van der Goes.

Rouwbord in de Hervormde kerk van Waspik, ter nagedachtenis aan Franciscus Bernardus Cousebant (1709-1759).

Rouwbord in de Hervormde kerk van Waspik, ter nagedachtenis aan Maria Christina Genoveva van Alkemade (1715-1748).

had, zette hij, zonder consultatie van zijn medeparticipanten, de zittende baljuw, die tevens schout en dijkgraaf was, af en stelde een nieuwe aan in diens plaats. Ook het resolutieboek van de ambachtsheren, dat tot die tijd berustte bij de thesaurier van de heerlijkheid, eigende hij zich toe. Eén en ander leidde tot een rechtszaak tussen hem en de overige aandeelhouders, die beweerden dat het aanstellingsrecht van ambtenaren bij de gezamenlijke heren lag.¹³⁴

De achtergrond van Otgens' handelwijze blijft onduidelijk, maar deze was waarschijnlijk niet religieus geïnspireerd aangezien de nieuwe baljuw behoorde tot de gereformeerde kerk. Het voorval illustreert in ieder geval treffend waartoe een heer met een meerderheid aan ambachtsparties in staat was, een politiek die ook wel door steden in Zeeland werd gevoerd. Zo kocht de stad Middelburg in de zestiende eeuw talloze aandelen van omliggende heerlijkheden. De reden daarvoor was vooral economisch van aard. Op die manier verwierf de stad de macht over het omliggende platteland en wist zij potentiële concurrenten, zoals de heren van Veere en het ambacht Arnemuiden, uit te schakelen.¹³⁵ In Cromstrijen bezat geen enkele heer ooit een meerderheid, daar was de heerlijkheid met 1026 aandelen simpelweg te groot en te versnipperd voor. Dus kwam het, voor Philips en de anderen, aan op de kunst van het samenwerken.

Hoe ging dit precies in zijn werk? Wie simpelweg afgaat op de resoluties krijgt de indruk dat de ambachtsheren in hun vergaderingen, soms na een uitvoerige discussie, gezamenlijk een standpunt innamen. Inmiddels weten we echter dat vroegmoderne notulen maar zelden een compleet beeld geven van de vergaderpraktijk en dat de achterliggende redeneringen voor de besluiten vrijwel niet aan bod komen. En inderdaad, uit de schaarse familiearchieven van de verschillende heren komt een ander beeld naar voren: dat van wandelgangen en achterkamtjespolitiek. De machtigste heren bepaalden het beleid en voerden voortdurend correspondentie met elkaar over allerlei onderwerpen. Zeker als het ging om belangrijke aangelegenheden, nam men reeds voor de vergadering positie in.

Eén van de mooiste voorbeelden uit Cromstrijen is de benoeming van een nieuwe schout en rentmeester in 1742. Op oudejaarsdag 1741 overleed de zittende rentmeester Hendrik

van den Santheuvel.¹³⁶ Reeds op 1 januari van het nieuwe jaar kwam de eerste sollicitatiebrief binnen bij ambachtshoofd Franciscus Bernardus Cousebant. In de weken daarna werd de stroom brieven en aanbevelingen alleen maar groter.¹³⁷ Dat de kandidaten zich tot hem wendden, was niet verwonderlijk. Cousebant was met tien procent van de aandelen één van de grootste geïnteresseerden in de heerlijkheid. Bij hem moest je wezen, zo schreef sollicitant Pieter Hoeufft uit Dordrecht letterlijk.¹³⁸ Ook L.J.N. Tets, eveneens een Dordtenaar, schreef verschillende brieven aan Cousebant. Daarin liet hij de machtige ambachtshoofd weten dat hij ook al bij diens schoonvader, Floris van Alkemade, was langs geweest met het verzoek om een recomandatatie. Helaas had hij hem niet thuis of in de stad aangetroffen. Wel wist Tets te melden dat hij in de gunst stond van ambachtshoofd Johan Hermansz Hallincq. Weliswaar steunde deze machtige Dordtse regent de zoon van de overleden schout bij een benoeming, 'dog wilde de vlieger niet opgaan', dan zou hij zeker voor Tets stemmen.¹³⁹

Cousebant kreeg niet alleen brieven van gegadigden voor het ambt, ook verschillende collega-ambachtshoofden, onder wie leden van de familie Van den Santheuvel, lieten zich niet onbetuigd bij Cousebant. Uiteindelijk trokken ze echter allemaal aan het kortste eind. Het was Floris van Alkemade die zijn schoonzoon liet weten dat ze er beiden goed aan zouden doen gezamenlijk de Rotterdammer Abraham Sam te steunen. Daarbij kwamen nog de stemmen van Cousebants moeder, Maria Catharina Emonds, al met al een zeer ruime meerderheid. Op 6 april 1742 vond de benoeming plaats. En de resoluties? Die vermelden alleen dat de ambachtshoofden besloten om Abraham Sam te benoemen op dezelfde condities en voorwaarden als zijn voorganger. Blijft echter de vraag waarom Cousebant en Van Alkemade voor de relatief onbekende Sam kozen. Ook daar geeft de familiecorrespondentie antwoord op. De kandidatuur van Sam werd van harte ondersteund door de Utrechtse burgemeester Mansvelt en de ruwaard van Putten Elias van der Hoeven, een man die ook verschillende hoge ambten in de stad Rotterdam vervulde. Volgens Van Alkemade 'Heeren van soo groot pouvoir en die in tijdt en wijle mij en onse familie wederom wel eenigh plaisir soude kunnen doen'.¹⁴⁰ Het eerste plezier-

tje was reeds binnen. Een mand 'Aart Peren' van Elias van der Hoeven met daarbij de vermelding 'dat se ruym, maar niet lang moeten koken en dan kan men de selve met een Aartje Chokke sous eeten of in een Pasteij ofte Soupe doen'.¹⁴¹

De benoeming van een nieuwe schout in Cromstrijen is een duidelijke vorm van cliëntelisme. Gegadigden wendden zich tot één van de ambachtshoofden en probeerden, door zich van zijn steun te verzekeren, een baan te bemachtigen. In de gelaagde samenleving van de Republiek was dat een heel normaal verschijnsel. Het Cromstrijense voorbeeld laat tevens iets zien van de gelaagdheid in de patronageverhoudingen. De ambachtshoofden fungeerden uiteraard als patroons voor hun cliënten, bijvoorbeeld de schouten en secretarissen die zij benoemden. Daarnaast hadden de heren echter ook hun eigen belangen. Floris van Alkemade fungeerde tevens als patroon voor zijn familie. Hij verdedigde de belangen van de verschillende leden en probeerde het aanzien van het geslacht – zijn clientèle – uit te bouwen. Tenslotte kunnen we hem ook nog bestempelen als 'broker' of makelaar, tussenpersoon. Via hem konden aanzienlijker heren – Mansvelt en Van der Hoeven – bepaalde zaken gedaan krijgen.¹⁴² Bij patronage lag het gevaar van nepotisme of corruptie zeer zeker op de loer. Uit de Haagse praktijk weten we echter dat men er toch vaak in slaagde kwalitatief goede ambtenaren aan te stellen. Wel werd de sociale groep waaruit de kandidaat werd gekozen, verkleind.¹⁴³ De ambachtshoofden van Cromstrijen konden het zich ook niet veroorloven een niet-capabele rentmeester aan te stellen. Het ging tenslotte over het beheer van hun eigen geld. Vandaar ook dat in 1742 Abraham Sam en niet het zestienjarige regentzootje van Hendrik van den Santheuvel werd benoemd, hoewel ook die laatste de steun had van belangrijke connecties.

Van Alkemade en Cousebant handelden bij de benoeming van schout en rentmeester Sam bijna geheel op eigen houtje. In de meeste gevallen probeerden de heren echter – ook weer geheel in lijn met de bestuurstraditie in de Republiek – zoveel mogelijk collega's achter zich te krijgen. Eendracht, of tenminste een meerderheid binnen het college was en bleef het leidende principe. De vergadering kon zich namelijk ook wel eens tegen je keren. Dat overkwam Philips van Cromstrijen in 1646. De

Achttiende-eeuwse tekening van het huis Oud-Alkemade, naar een schilderij uit 1650. Het huis werd bewoond door verschillende ambachtsheren uit de families Van Alkemade en Cousebant.

kwestie draaide om een groot aantal documenten uit het archief van de ambachtsheerlijkheid die Philips in zijn huis in Den Haag bewaarde.¹⁴⁴ Dat hij die stukken daar had, was op zich niet zo verwonderlijk. Veel vroegmoderne ambtenaren bewaarden hun staatsstukken gewoon thuis.¹⁴⁵ Voor Philips was het vooral praktisch, hij gebruikte ze bij de talloze rechtszaken die hij in naam van de ambachtsheren voerde.

Waar het precies mis ging, valt door gebrek aan bronnen moeilijk uit te maken. In de jaren twintig en dertig namen de ambachtsheren echter verschillende malen het besluit het archief te inventariseren. Daar kwam niets van terecht, waarschijnlijk door tegenwerking van Philips.¹⁴⁶ Hij hield de stukken gewoon onder zich en het lijkt erop dat hij vond dat hij, als één van de belangrijkste geïnteresseerden, daar het recht toe had. Zijn eigengereide optreden in deze zaak was voor enkele heren – door Philips aangeduid als ‘eenige quaetwillige’ – uiteindelijk de aanleiding om hem eens goed aan te pakken. Ze wisten te bereiken dat enige van hun collega’s de stukken bij Philips thuis zouden gaan inventariseren. Dat gebeurde inderdaad, maar reeds na een dag lieten dezen het werk – expres? – in de steek terwijl ze de papieren her en der in Philips’ kamer lieten liggen. Philips reageerde woedend en wendde zich tot het Hof van Holland met het, op het oog nogal ongebruikelijke, verzoek de papieren door een deurwaarder in beheer te laten nemen, totdat er een behoorlijke archiefkist was gemaakt. Uiteindelijk werd de zaak in der minne geschikt. Het voorval maakt duidelijk dat de voornaamste aandeelhouders lang hun gang konden gaan, maar het laat tegelijkertijd zien dat zelfs hun macht niet onbegrensd was.

Overigens hield de ambachtsherenvergadering de verkoop van ambachtsparties nauwlettend in de gaten. De heren trachtten in ieder geval te voorkomen dat de aandelen in handen kwamen van heren of vrouwen die hun niet welgezind waren. In de heerlijkheid Vossemeer bestond het recht van naasting. Wanneer iemand zijn aandeel wilde verkopen aan een persoon die geen bloedverwant was, dan konden de overige heren aanspraak maken op de parties omdat zij meer belanghebbend waren.¹⁴⁷ Cromstrijen kende deze bepaling niet, maar wellicht wel het algemene verschijnsel. Het is namelijk opvallend dat bij-

voorbeeld de belangrijke Dordtse familie Repelaer geen enkele rol van betekenis speelde in de ambachtsheerlijkheid. Zij bezat verschillende stukken grond in Cromstrijen en vervulde een prominente rol in de aangrenzende Gorzen en Aanwassen van den Lande van Essche.¹⁴⁸ Hield men haar doelbewust buiten de vergadering? Het is niet ondenkbaar. Vooral in de achttiende eeuw bestond er nogal wat animositeit tussen de ambachtsheren en enkele leden van die familie. Uit het vervolg zal duidelijk worden waar dat precies vandaan kwam.

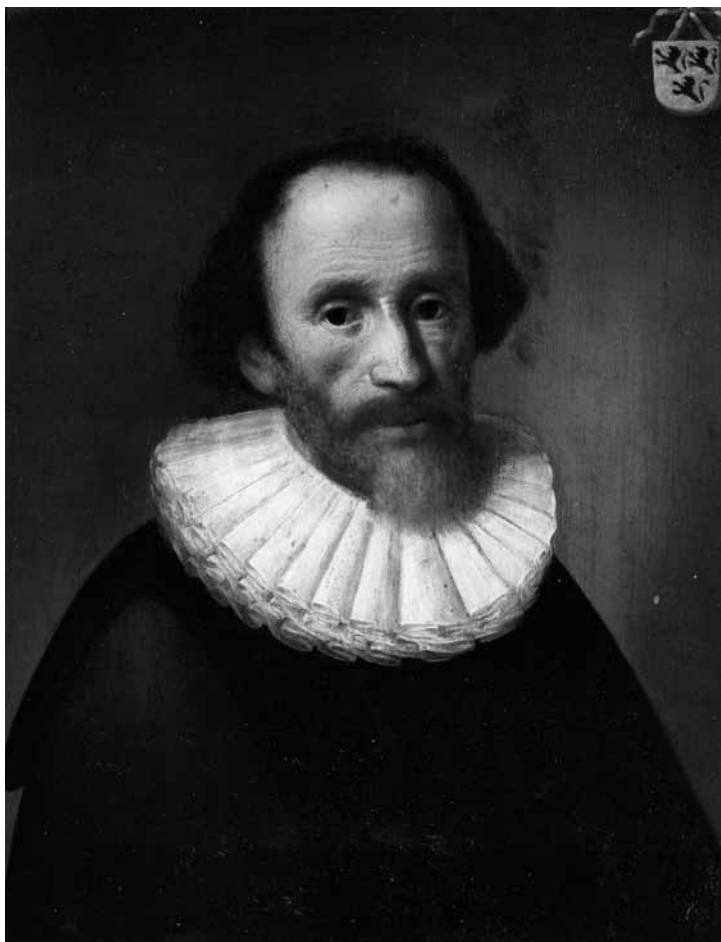
3.6. Ambachtsheren en polderbestuurders

Vergaderen was een ingewikkeld spel. Het betekende persuaderen, samenwerken en het zoeken van overeenstemming. Dat gold voor de ambachtsheren onderling maar zeker ook voor de samenwerking tussen de heren en de lokale bestuurders. In hoofdstuk twee zagen we reeds dat de invloed van de ambachtsheren op de dorpspolitiek groot was, zeker omdat de schout, als vertegenwoordiger van de heren, bijna altijd over de schouders van de schepenen meekeek. Anderzijds kon het gerecht toch ook redelijk autonoom handelen. De ambachtsheren waren nooit bij hun vergaderingen aanwezig, terwijl ook de schout zich niet altijd liet zien.

Heel anders was het op het gebied van de waterstaat. Er bestond in Cromstrijen een sterke verwevenheid tussen de ambachtsheren en de verschillende polderbesturen. De oorzaak daarvan lag vooral in de ontstaansgeschiedenis van dit gebied. De bedijkers, die investeerden in de aanleg van het nieuwe land, verkregen niet alleen een stuk grond naar rato van hun inleg maar tevens de ambachtsheerlijke rechten in het hele gebied. Daarmee verwierven ze het recht om een dijkgraaf en heemraden aan te stellen. Die keuze van de polderbestuurders lag dus bij de ambachtsheren en niet bij de vergadering van ingelanden. Dit kwam overigens vaker voor, in de Hoeksche Waard maar ook op andere plaatsen. Bijvoorbeeld bij bedijkingen en droogmakerijen ten noorden van het IJ. Hier vielen dorps- en polderbestuur soms samen.¹⁴⁹

In Cromstrijen leverde dit in de eerste periode na de aanleg weinig problemen op. De ingelanden, de eigenaren van de

Herman Hallincq (1573-†?). Behoorde tot één van de machtigste regentengeslachten van Dordrecht. Gold in de zeventiende eeuw als één van de belangrijkste ambachtsheren van Cromstrijen.

grond, waren voor het grootste gedeelte dezelfde als de ambachtsheren. We zien dit heel duidelijk weerspiegeld in de samenstelling van de eerste poldercolleges. In het bestuur van de polder Groot-Cromstrijen, bedijkt in 1625, zaten onder andere de Dordtse regent Herman Hallincq, de Haagse advocaat Philips van Cromstrijen, de landmeter Jan Simonsz Indervelde en de heer van Maasdam, Anthony Manrique.¹⁵⁰ Allen behoorden zij tot de ingelanden en allen mochten zich ook heer in Cromstrijen noemen. De nauwe band tussen de heren en de polders blijkt nog veel duidelijker uit de resoluties. Die vinden we in de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw regelmatig terug in het notulenboek van de ambachtsheren. Het is zelfs de vraag of de verschillende polderbesturen in deze periode beschikten over een eigen boek.¹⁵¹

Na verloop van tijd ontstond er in de Cromstrijense polders echter een merkwaardige situatie. Door verkoop en vererving kwam een deel van de gronden in handen van niet-ambachtsheren, vaak afkomstig uit de lokale bevolking. Deze 'gewone' ingelanden hadden geen enkele inspraak bij het aanstellen van hun bestuurders. Die kregen ze van bovenaf opgelegd door de heren, die in sommige gevallen geen landerijen meer bezaten en dus nog maar weinig binding met de polders hadden. Tijdgenoten leverden al kritiek op deze gang van zaken, die we ook elders tegenkomen. De meest uitgesproken criticaster was de bedijkingsdeskundige Andries Vierlingh. Aan het einde van de jaren zeventig van de zestiende eeuw schreef hij over de dijkgraven in zijn *Tractaet van Dyckagie*:

Sommige comen van Westerwolt, andere van Valckenburch, uijt de Kempen ende elders, die noijt wateren gesien en hebben, zij en weten noch veule niet te seggen que c'est à dire een zoode, daer hanght soo ons welvaren ende lant aen een sijden draijken.

Mannen zonder enige kennis van zaken bestuurden de polders. Ze wisten net zoveel van water of van dijken als een zeug 'van met lepelen te eten' terwijl ze ondertussen wel het geld opstreken. Volgens Vierlingh waren vooral de arme boeren, die deze wanpraktijken niet aan de kaak konden stellen, hiervan de dupe.¹⁵²

In hoeverre klopten de beweringen van Vierlingh? Was dit regel of waren het uitzonderingen? Hoewel hier nog veel onderzoek vereist is, komt uit verschillende plaatsen een genuanceerder beeld naar voren en blijkt vooral dat de situatie per gebied sterk kon verschillen. In de Vlaamse kustvlakte werden bijvoorbeeld, al in de vijftiende eeuw, de bestuursplaatsen ingenomen door de dorpelingen zelf. Wel behoorden zij tot de rijkere bovenlaag van de bevolking. Die oligarchisering zou hier tegen het einde van de middeleeuwen alleen maar toenemen.¹⁵³ In Cromstrijen zien we hetzelfde beeld. Al snel na de bedijkingen werd het hier de gewoonte om lokale ingelanden, uiteraard uit de plaatselijke elite, in het bestuur te benoemen. Dat beeld ging echter niet op voor alle Hoeksche Waardse poldergebieden. In de Sint Anthoniepolder bestond bijna het hele bestuur uit stedelingen, meest Dordtse regenten. Slechts één heemraad woonde in de polder zelf. Hij was dan ook belast met het dagelijkse toezicht. Vergaderen deed men in Dordrecht, slechts voor de schouw kwamen de bestuurders naar de polder.¹⁵⁴ Ook in andere polderbesturen domineerden stedelijke regenten de bestuurscolleges. Cornelis de Witt vervulde zelfs drie dijkgraafschappen en één heemraadschap tegelijkertijd. Zijn uitlatingen in één van de colleges onderstrepen in ieder geval de beweringen van Vierlingh. Toen zijn heemraden in 1667 klaagden over de zware lasten, zou hij hun hebben toegevoegd: 'wat hebt gylieden te claegen, weet gy niet dat alles wat gy hebt het gemene landt ende ons toecompt?'¹⁵⁵

Door veranderingen in het grondbezit nam de invloed van de 'gewone' ingelanden in Cromstrijen na 1650 steeds verder toe en de invloed van de heren in de poldervergaderingen steeds verder af. Waarschijnlijk was dat de reden dat de ambachtsheren in 1663 besloten tot een belangrijke koerswijziging in hun benoemingspolitiek. Geheel in lijn met de overige bestuurlijke veranderingen stelden zij één ambachtshere, de Dordtse burgemeester Johan Hallincq, aan tot dijkgraaf over alle polders voor één termijn met een zittingsduur van drie jaar. Daarmee versterkten ze in één klap hun greep op de polderbesturen. Na drie jaar was het de beurt aan de Rotterdamse regent Gerard Visch, waarna Hallincq in 1669 de bestuurszetel weer innam.

Dit duurde tot 1672, toen de ambachtsheren besloten terug te keren naar de oude situatie.¹⁵⁶

De resoluties uit 1672 geven, als zo vaak, alleen het besluit. Maar het is vrijwel zeker dat we de achtergronden hiervan moeten zoeken in de staatkundige gebeurtenissen van dat jaar.¹⁵⁷ In de maand juni was Johan Hallincq belast met het mobiliseren van de mannelijke plattelandsbevolking in de omgeving van Dordrecht. De mannen werden ingezet bij de verdediging van de Republiek, onder andere bij de rivier de IJssel. Op verschillende plaatsen kreeg Hallincq te maken met tegenstand. Er ontstonden kleine opstootjes en op 15 juli ging het echt mis. Boze boeren uit de Alblasserwaard, die hadden gediend aan de IJssel en na gevangenschap weer waren losgekocht, trokken naar de woning van Hallincq in Dordrecht. Daar eisten zij betaling van achterstallige soldij. Ze kregen de belofte dat zij het geld zouden krijgen, zodra de daartoe benodigde lijsten klaar waren. Verder bood de burgemeester hun aan om alvast een bedrag voor te schieten. Daar namen ze echter geen genoegen mee. Ze gooiden de ruiten in en vernielden en roofden de inboedel. Diezelfde avond viel ook de boerderij van de Dordtse regent, gelegen onder Numansdorp, ten prooi aan een woedende meute. Ongeveer veertig boeren uit Oud-Beijerland namen hier al het huisraad mee, dreigden het huis in brand te steken, de beesten uit de wei te halen en de gewassen te ruïneren.¹⁵⁸ Dat laatste bleek geen loos dreigement. Op 18 augustus schreef Adriaan van der Goes aan zijn broer Willem in Wenen:

De Beyerlanders hebben de voorleede weeck 6 mergen coolsaet, die de Heer Halling hadde leggen in Numanspolder, wesen affdorsen, by haer hebbende goet geweer; het gedorsen saet hebben doen scheep ryden en verkocht, dat een verde ommesien geeft dat het te winter slecht sal affloopen.¹⁵⁹

Of er ook Cromstrijenaren bij deze acties waren betrokken, is onduidelijk. Maar het is wel duidelijk dat de ambachtsheren bang waren voor verdere escalatie. Niet voor niets verschoven zij de herenrekening van 9 juni naar 16 augustus. Die dag vergaderden zij niet in Numansdorp maar in Rotterdam en besloten

Johan Hermansz Hallincq (1616-1706). Behoorde tot de machtigste regenten van Dordrecht en was een vertrouweling van de gebroeders De Witt. Zonder twijfel één van de belangrijkste ambachtsheren van Cromstrijen in de tweede helft van de zeventiende eeuw.

zij het dijkgraafschap van Johan Hallincq, die overigens niet aanwezig was, niet te continueren. In zijn plaats kreeg iedere polder weer een eigen dijkgraaf, een inwoner uit Cromstrijen welteverstaan.¹⁶⁰ Het is een duidelijke indicatie dat de heren vreesden dat hun benoemingspolitiek zou leiden tot een opstand van de 'gewone' ingelanden. Vandaar dat ze hen – althans voor het oog – snel meer invloed gaven in de polder voordat het, om met Adriaan van der Goes te spreken, slecht zou aflopen.

In Den Haag liep het inderdaad slecht af. Daar werden op 21 augustus, slechts vijf dagen na de uitgestelde rekening van Cromstrijen, de ruwaard en de raadpensionaris door het grauw vermoord. In de polders rond Klaaswaal en Numansdorp bleef het echter rustig. Dat doet vermoeden dat de ingelanden zich gerepresenteerd hebben gevoeld, hoewel de invloed van de ambachtsheren ook na deze tijd onverminderd groot bleef.¹⁶¹ Want ondanks de beleidswijziging in 1672 bezaten zij er nog steeds het benoemingsrecht van de polderbestuurders. Daar maakten ze handig gebruik van, onder andere door steeds vaker hun schout en hun secretaris, die in de regel ook ingeland waren, te benoemen als dijkgraaf of heemraad. Daarmee hielden ze de lijntjes tussen het ambachtsbestuur en het polderbestuur bijzonder kort. Verder hadden verschillende heren nog steeds toegang tot de vergadering omdat ze zelf tot de ingelanden behoorden. Anderzijds konden ook de 'gewone' ingelanden op een bepaalde manier invloed uitoefenen, bijvoorbeeld via het indienen van verzoekschriften, een praktijk waar we in het volgende hoofdstuk nader op in zullen gaan.

3.7. Samenwerking onder spanning

De afzonderlijke polderbesturen in Cromstrijen dienden goed samen te werken, vooral op het gebied van de waterhuishouding. Wanneer bijvoorbeeld een sluis in één van de polders niet werkte, kon het gebeuren dat de afwatering stokte en de bewoners van een buurpolder natte voeten kregen. Vandaar dat de besturen van Nieuw-Cromstrijen, Klein-Cromstrijen, Groot-Cromstrijen en Numanspolder, samen ook wel de 'uitwaterende polders' genoemd, regelmatig gezamenlijk vergaderden.¹⁶² Ze dienden echter met nog een partij rekening te houden: de

ambachtsheren. Wat was het geval? De waterlozing van de polders geschiedde in zuidelijke richting. Geheel in het zuiden lagen echter, buitendijks, nog enkele zomerpolders die behoorden tot het gemeenschappelijke bezit van de heren. Deze polderdertjes, die regelrecht onder de ambachtsherenvergadering vielen, vormden de laatste schakel, of beter gezegd de laatste horde, in de afwatering. Vanwege dit feit meenden de ambachtsheren recht te hebben op het voorzitterschap in de uitwaterende polders. Vergaderingen werden dan ook uitgeschreven en voorgezeten door één van de gecommiteerden en niet door de dijkgraaf, hetgeen de heren veel invloed gaf. Meer dan in de overige twee polders Westmaas-Nieuwland en Oud-Beijerland.¹⁶³ De Cromstrijense situatie lijkt, vergeleken met veel andere poldergebieden, uitzonderlijk. Toch waren er meer plaatsen waar de ambachtsheren het voorzitterschap in de polders opeisten. In het vorige hoofdstuk viel reeds de naam van Arij de Coningh, de ambachtshere van Mijnsheerenland en dijkgraaf en penningmeester in de gelijknamige polder. Zijn optreden, waarbij hij weigerde de rekening af te leggen en heemraden ontsloeg en in hun plaats niemand herbenoemde, spreekt boekdelen.¹⁶⁴

De vraag is of de aanwezigheid van de ambachtsheren van Cromstrijen bij de vergaderingen van de uitwaterende polders, van invloed was op de polderpolitiek. Uit gebeurtenissen aan het begin van de jaren zestig van de achttiende eeuw blijkt dit zeer zeker het geval te zijn geweest. In 1762 verkeerde de armenkas van Klaaswaal in acute geldnood. Een collecte onder de dorpelingen bood weinig soelaas, waarop de ambachtsheren besloten om de ingelanden van de polders te vragen om een bijdrage in de vorm van een omslag per morgen land.¹⁶⁵ In de vergadering van de uitwaterende polders van 1763 legden de gecommiteerden het plan voor. De ingelanden gingen, onder toezien oog van de heren, schoorvoetend akkoord, maar vonden wel dat eigenlijk ook de eigenaren van de polders Westmaas-Nieuwland en Oud-Beijerland een bijdrage moesten leveren. De ambachtsheren zagen hier de redelijkheid wel van in en deden ook naar die laatste twee polders een verzoek uitgaan. Daar kwam het op de agenda te staan maar in tegenstelling tot de uitwaterende polders werden de vergaderingen van het Westmaas-Nieuwland en Oud-Beijerland, zo weten

we reeds, niet voorgezeten door de ambachtsheren. Hoewel dijkgraaf Maarten van Halteren, benoemd door de heren, fungeerde als een vooruitgeschoven post, kreeg hij niet voor elkaar dat het voorstel werd aangenomen. De ingelanden namen geen beslissing; in de bestuurlijke praktijk betekende uitstel simpelweg afstel.¹⁶⁶ Het laat heel duidelijk zien dat de aanwezigheid van de ambachtsheren in de vergadering van de uitwaterende polders zeer zeker invloed had op de besluitvorming.

Het muisje kreeg overigens nog een staartje. In 1764 kwam de zaak nogmaals aan de orde tijdens de vergadering van de polder het Westmaas-Nieuwland. Twee ingelanden, Philip van den Brandeler en Hugo Repelaer, waren woedend. Zij waren het vorige jaar niet aanwezig geweest. Hoe had dijkgraaf Maarten van Halteren een dergelijk voorstel kunnen doen, zonder dat zij hiervan vooraf schriftelijk op de hoogte waren gesteld? De opmerkingen van de beide heren kunnen worden opgevat als regelrechte kritiek op het beleid van de ambachtsheren. Van Halteren werd te verstaan gegeven dat wanneer hij 'daar toe weder wierde versogt 't selve behoorde te wijze van de hand want niet moeste sien alleen naar 't intrest van de Ambagtsheeren; maar ook mede wel na het intrest van de Ingelanden'.¹⁶⁷

Dit voorval roept de vraag op waarom de sluimerende tegenstelling tussen de ambachtsheren en de ingelanden niet veel eerder aan het licht kwam. De belangrijkste oorzaak daarvoor is zonder twijfel de verandering in het grondbezit. De individuele ambachtsheren verkochten, door de verslechterende economische omstandigheden steeds meer van hun gronden.¹⁶⁸ De invloed van de heren in de vergadering brokkelde daardoor af, terwijl tegelijkertijd de ingelanden meer invloed eisten.¹⁶⁹ Hierbij past wel de kanttekening dat Van den Brandeler en Repelaer, twee Dordtse regenten, behoorden tot de belangrijkste grondeigenaren; het valt niet uit te sluiten dat in deze zaak ook stedelijke tegenstellingen een rol speelden. Dat laatste wordt helaas niet duidelijk maar één en ander maakte de zaak voor de ambachtsheren wel uitermate delicaat. Want hoe te reageren tegen deze opstandige ingelanden die, sociaal gezien, op gelijke hoogte stonden met de heren van Cromstrijen? Een vraag die enkele jaren later nog prangender werd, toen

Aanplakbiljet voor de openbare aanbesteding van het uitdiepen van de binnenhavens en andere werken in Cromstrijen op woensdag 28 juni 1775. De aanbesteding zal gedaan worden in de herberg De Drie Pluimen in Numansdorp, door de dijkgraven en heemraden van de uitwaterende polders.

BE-STEEDINGE
Van het
UITDIEPEN
der buite
HAVEN,
Voor de uitwaterende
SLUIS op SCHUURING,
die Lang is Circa 500 Roeden.

Op Woensdag den 28 Juny deses Jaars 1775.

De Heeren Dijkgraaven van de uitwaterende Polders onder Cromstrijen, Voornemens zijnde / Publiec aan te BESTEEDEN, het UITDIEPEN der boort: HAVEN, te zij met Baggeren, Molle, ofte anderzins / 300 als in het BESTEK daar van zijnde / nader werd bepaald / in eens by de geheele Masfa, ofte by Perceelen, 300 als Afgebakent staat / en ten Dage der BESTEEDINGE bevonden zal werden te behooren.

Iemand genegen zijnde aantenenemen /
Kome ten boort: Dage Doozmidag ten 10 uren / aan het Regghuis op NUMANSDORP, alwaar het BESTEK, 2 à 3 Dagen te boren om te Leeszen te bekomen zal zijn / aanhooren de Conditien en doen Voozdeel.

Zeg het voort.

Te Dordrecht, Gedrukt by Hendrik de Koning, Boekverkooper in de Voorstraat by de Vuilpoort, in den Gekroonden Juchten Bijbel 1775.

dezelfde Hugo Repelaer, samen met zijn broer Pieter, werd betrappt tijdens het jagen op de ambachtsheerlijke grond. Volgens de ambachtsheren was dat verboden: de Repelaers waren slechts ingelanden en nooit zouden de heren 'avanceren dat de Regenten, geen genoegzaam interest in de gorsen van Cromstrijen hebbende, uijt hoofde van haar character bevoegt waren tot het jaagen'. Grote woorden, maar de uitvoering ervan bleek lastiger. De reactie van ambachtshoofd Cornelis de Witt is in dit verband tekenend: 'hier versere ik in eene alderonaange-naamste, jaa aldernetelijkste saak waar mede ik nooit geen eer kan behalen om dat [het] mijne confreeres zijn'.¹⁷⁰

Het conflict van de jaren zestig kan worden gezien als een voorbode van de gebeurtenissen in de jaren zeventig.¹⁷¹ In 1775 ontstond namelijk een nieuw, veel groter meningsverschil. Aanleiding was een nieuwe keur op de dijken, wegen, vlieten, watergangen en sloten in de polders. Deze keur was in de poldervergadering van 1774 gepresenteerd door de ambachtsheren en vervolgens, nadat nog wat opmerkingen van dijkgraven en heemraden waren verwerkt, door de heren in hun eigen vergadering vastgesteld. Toen de polders in 1775 weer bijeenkwamen, was het weer Hugo Repelaer die fel van leer trok. Zijn klachten waren eigenlijk identiek aan die van enkele jaren eerder. Volgens hem was er geen algemene uitnodiging voor de poldervergadering van 1774 uitgegaan; daardoor waren enkele grondeigenaren afwezig geweest. Hij stelde voor om een commissie van ingelanden nog eens naar de keur te laten kijken. Zij zouden een rapport uitbrengen, waarna men een definitief besluit kon nemen. De voorzitter van de vergadering, de Rotterdamse ambachtshoofd Herman Forsten¹⁷², was het daar niet mee eens. Volgens hem was het doen van voorstellen en het in discussie brengen daarvan slechts voorbehouden aan de ambachtsheren. Ingelanden moesten zich daar buiten houden. Repelaer bleef echter volhouden dat de commissie er moest komen, waarop de ambachtsheren opstonden en de vergadering verlieten. Met het vertrek van onder andere de voorzitter was de bijeenkomst afgelopen en eindigde de zaak onbeslist.¹⁷³

Deze gang van zaken geeft een goed – misschien is 'ontluis-terend' in dit verband een betere omschrijving – beeld van de

samenwerking tussen de ambachtsheren en de ingelanden. De heren bepaalden de politieke koers, terwijl zij soms niet eens grond in de polders bezaten. Een bezwaarschrift van enkele notabele ingelanden, een jaar later, noemt dat argument letterlijk. De ambachtsheren waren volgens hen slechts aanwezig om te kijken of de rekening klopte. Van een keur- of een stemrecht kon geen sprake zijn. De ambachtsheren brachten hier tegenin dat er eigenlijk helemaal niet gestemd behoorde te worden. Alle ingelanden konden hun op- en aanmerkingen maken, maar het was vervolgens aan de ambachtsheren 'die debatten te passeeren of by hunne apostillen in agt te neemen, even als zulk in andere ambagten daar den heer over de polders reekeningen staat, geschied'. Iedere grondeigenaar kon zijn stem laten horen, 'dog dat het resultat derselve nooyt meer kan uytlevieren dan een raadgeving en verzoek, en geensins eene resolutie'.¹⁷⁴ Met de opmerking dat iedere ingeland zijn wensen in een verzoekschrift kon kenbaar maken, hadden de ambachtsheren overigens gelijk, aangezien de ingelanden door middel van een rekest konden vragen om bepaalde besluiten.

In 1777 kwam er een einde aan het conflict. Ambachtsheren en ingelanden sloten een overeenkomst, die op 8 oktober van dat jaar werd bekrachtigd voor de Hoge Raad van Holland. De heren kwamen als winnaars uit de bus. Het maken, vernieuwen of veranderen van keuren die te maken hadden met het onderhoud van de dijken en andere zaken in de polders bleef het recht van de ambachtsheren. De regels mochten echter niet strijdig zijn met de oude handvesten van Cromstrijen. De ambachtsheren behielden het voorzitterschap en het recht om te stemmen. Ten aanzien van dat laatste bonden ze wel wat in. Hun stem zou tellen voor één achtste, terwijl de stemmen van de ingelanden telden voor zeven achtste.¹⁷⁵

De samenwerking tussen ambachtsheren en ingelanden in Cromstrijen onderging in de tweede helft van de achttiende eeuw een enorme verandering. Daarin was de ambachtsheer-

lijkheid niet uniek, ook in de buurpolders ontstond in deze periode een zelfde situatie. Wel verschilde de aard van de conflicten per plaats en per polder, wat waarschijnlijk te verklaren is door het verschil in bestuurlijke inrichting. In ambachten die niet onder het beheer van een ambachtsheer stonden, lijkt bijvoorbeeld de invloed van de 'gewone' ingelanden groter te zijn geweest. Het waren echter vergelijkbare grieven die naar boven kwamen, waarbij men zelfs oude privileges, zoals het opstrijken van bepaalde gelden die de dijkgraven en heemraden te beurt vielen, aan de kaak stelde.¹⁷⁶ Opvallende overeenkomsten met Cromstrijen zien we in de Noord-Hollandse landaanwinningen, waar in dezelfde tijd eveneens spanningen ontstonden tussen ingelanden en bestuurders. Bijvoorbeeld in de Zijpe, de Wieringerwaard, de Beemster en Heerhugowaard, allemaal plaatsen waar de polderbestuurders tevens belast waren met het lokale bestuur, de kerk en het onderwijs.¹⁷⁷

De gebeurtenissen in Cromstrijen illustreren een duidelijke verandering in de bestuurscultuur in de polders. Lange tijd hadden de ambachtsheren, direct of indirect, zeer veel invloed in de polders. Met de veranderingen in het grondbezit en met de toenemende cumulatie van ambten onder een kleine groep mensen groeide echter de weerstand. De ingelanden voelden zich niet langer gerepresenteerd door de steeds kleiner wordende groep bestuurders en ageerden steeds vaker en scherper tegen deze situatie. Daarnaast eisten zij ook meer invloed, wat wijst op de opkomst van het verlichte denken, waarin de nadruk werd gelegd op gelijkheid. Men schikte zich niet langer in het traditionele model, waarbij een klein aantal bestuurders een grote groep ingelanden representeerde, terwijl die laatsten slechts via rekestten om bepaalde besluitvorming kon vragen. Het waren in Cromstrijen de eerste barstjes in de ambachtsheerlijke macht en het vormde de voorbode voor de roerige jaren negentig, waarin de ambachtsheren een belangrijk deel van hun macht op het platteland verloren.¹⁷⁸